

Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΜΙΑΣ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗΣ ΣΤΟ Α' ΜΙΣΌ ΤΟΥ 19ΟΥ ΑΙ.

Το σύστημα ανταλλαγών της Αδριατικής

Η ιστορία της οικογένειας Δουρούτη αποτελεί ένα από τα αντιπροσωπευτικότερα δείγματα της ελληνικής εμπορικής διασποράς στο πρώτο μισό του 19ου αι.¹ Η πορεία της από τον ορεινό χώρο της Ηπείρου στην ελληνική παροικία της Αγκώνας, λιμανιού του ποντιφικού κράτους στην Αδριατική, και από εκεί η εγκατάσταση στο ελληνικό κράτος υπομνηματίζει σημαντικές όψεις της νεοελληνικής ιστορίας. Η περίπτωση της οικογένειας Δουρούτη εντάσσεται σε ένα κλασικό οικονομικό σχήμα της προεπαναστατικής ελληνικής κοινωνίας. Ξεκινά από έναν ορεινό οικισμό με βιοτεχνικές δραστηριότητες οι οποίες δημιουργούν τη δυνατότητα της εμπορικής αποδημίας, απαγκιστρώνουν δηλαδή τους Δουρούτη από το τοπικό επίπεδο και τους οδηγούν στο ευρύτερο σύστημα της Αδριατικής στο οποίο εκ προοιμίου δεν είναι ξένοι, εφόσον ένα μεγάλο μέρος της Ηπείρου, όπως και των Ιονίων νήσων, μετέχει ποικιλοτρόπως σε αυτό από πολύ παλιά.

Τόπος καταγωγής της οικογένειας Δουρούτη είναι οι Καλαρρύτες της Ηπείρου. Οι Καλαρρύτες είναι βλάχικος οικισμός που ανήκει στην ευρύτερη περιοχή των Ιωαννίνων, όχι μόνο από άποψη γεωγραφική και διοικητική, αλλά και από οικονομική.

Ένα μεγάλο μέρος των εμπορικών συναλλαγών των Καλαρρυτινών τον 18ο αι. πραγματοποιούνταν στα Ιωάννινα με κυρίαρχο προϊόν το χοντρό μάλλινο ύφασμα (σκουτί),² το οποίο προοριζόταν για την κατασκευή των μάλλινων επενδυτών (κάπες ή καπότες). Τους μάλλινους επενδυτές φορούσαν οι βοσκοί και οι αγρότες στην Ελλάδα και στην Αλβανία, καθώς και οι ναυτικοί της Αδριατικής θάλασσας. Πρόκειται δηλαδή για ένα ύφασμα δεύτερης ποιότητας, σε σχέση με τα μάλλινα υφάσματα της δυτικής βιομηχανίας (λοντρίνια κ.ά.). Οι Καλαρρύτες ανήκουν στο σύμπλεγμα των ορεινών κοινοτήτων που από τη Ζαγορά του Πηλίου, τη Σαμαρίνα της Πίνδου έως τη Σκόδρα της Αλβανίας ασχολούνται με την οικοτεχνική παραγωγή του μάλλινου υφάσματος. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι η παραγωγή του μάλλινου υφάσματος (σκουτί)³ συχνά συγγέεται με το τελικό προϊόν, τον επενδυτή, που κατασκευαζόταν στα μεγαλύτερα αστικά κέντρα, π.χ. από τη συντεχνία των καποτάδων στα Ιωάννινα,⁴ με αποτέλεσμα να μην μπορούμε να ξεχωρίσουμε πάντοτε τις πληροφορίες για την παραγωγή του μάλλινου δηλαδή υφάσματος (σκουτί) και του έτοιμου προϊόντος (κάπα). Όταν όμως οι πηγές αναφέρουν καλαρρυτινούς καποτάδες θα πρέπει να υπονοούν μόνον τον τόπο προέλευσης των τεχνιτών. Το τέλος του 18ου αι. φέρνει αφενός την κάμψη αυτής της οικονομικής δραστηριότητας στους παραγωγικούς οικισμούς και αφετέρου αφήνει μια «τεχνογνωσία» των εμπορικών συναλλαγών και ένα καλό εμπορικό κεφάλαιο στους εμπόρους που διαχει-

1. Μια πρώτη διαπραγμάτευση της παράλληλης οικονομικής συμπεριφοράς των Δουρούτη και των εμπορικών οικογενειών Γερούση και Σκουτζέ, παρουσίασα σε δύο ανακοινώσεις: Μαρία Χριστίνα Χατζηϊωάννου, «The Greek state as a new area for entrepreneurial activities», Στ' Διεθνές Συνέδριο Σποινδιών Νοτιοανατολικής Ευρώπης. Ελληνικές ανακοινώσεις, (Σόφρα: 30 Αυγ. - 5 Σεπτ. 1989), Αθήνα 1990, σ. 243-247 και «Modes of adaptation of Greek firms in the Greek Kingdom: innovation or continuity», *L'entreprise en Grèce et en Europe XIXe - XXe siècles*, Αθήνα 1991, σ. 103-108.

2. Ν. Παπαδόπουλος, *Ερμής ο Κερδάος, ήτοι Εμπορική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. Α, Βενετία 1815, (ανατύπωση ΠΤ1 ΕΤΒΑ Αθήνα 1989), σ. 266.

3. Η λέξη σκουτί χρησιμοποιείται και στη βλάχικη και στην αλβανική γλώσσα και προέρχεται από το λατινικό *scutum*.

4. Γ. Παπαγεωργίου, *Οι συντεχνίες στα Γιάννενα κατά τον 19ο και τις αρχές του 20ου αι.*, Ιωάννινα 1982, σ. 37.

ρίστηκαν αυτή την παραγωγή. Η συνολική εμπειρία αποδεικνύεται πολύτιμη στην επιχειρηματική τους εξέλιξη.

Η περιγραφή του περιηγητή W. M. Leake για τους Καλαρρύτες έχει ιδιαίτερη σημασία, γιατί γίνεται σε μια καίρια χρονική περίοδο, στις αρχές του 19ου αι., κατά την οποία συντελούνται σημαντικές κοινωνικο-οικονομικές αλλαγές στον οικισμό. Πρόκειται για ένα παραδειγματικό ορεινό οικισμό, με μικρές καλλιέργειες σιταριού, κηπευτικών και οπωρικών σε πεζούλες γύρω από αυτόν. Οι Καλαρρυτινοί είχαν εμπορικές συναλλαγές με την Άρτα για δημητριακά, κρασί και λάδι, με τα Τρίκαλα για σταρένιο αλεύρι και με τα Ιωάννινα για ευρωπαϊκά προϊόντα.⁵ Η αύξηση των εμπορικών συναλλαγών είχε ως συνέπεια την εγκατάλειψη των καλλιεργειών, καθόσο συνέφερε να εισάγουν τα δημητριακά παρά να καλλιεργούν ένα τόσο φτωχό έδαφος: έτσι ένα μέρος των παλιών καλλιεργειών είχαν μετατραπεί σε βοσκοτόπια.⁶ Οι «εισαγωγές» ειδών διατροφής στους Καλαρρύτες αποτελούν ένδειξη αναβάθμισης του οικονομικού χώρου, απόρροια των πυκνών εμπορικών συναλλαγών, που για αυτή την ορεινή κοινότητα οδηγούν σε ανάπτυξη της κτηνοτροφίας, ώστε καλλιέργειες να μετατρέπονται σε βοσκοτόπια και παράλληλα να αναπτύσσεται μια πρωτογενής «οικιακή βιοτεχνία»⁷ στα όρια ίσως μιας ελληνικής πρωτοεμβιομηχάνισης.

Το κύριο προϊόν που εντατικοποίησε τις εμπορευματικές συναλλαγές των Καλαρρυτών κατά τον 18ο αι. ήταν το μάλλινο ύφασμα. Δεν γνωρίζουμε το ποσοστό συμμετοχής της κτηνοτροφικής, βιοτεχνικής και γεωργικής δραστηριότητας στο συνολικό προϊόν του οικισμού. Το βέβαιο όμως είναι ότι η παραγωγή και διακίνηση του μάλλινου υφάσματος, αποτέλεσε το όχημα για την ένταξη των ορεινών οικισμών στο ευρύτερο οικονομικό σύστημα της Αδριατικής. Έτσι οι Καλαρρυτινοί με την παραγωγή του μάλλινου υφάσματος, που μετατρέπεται σε κάπες και διακινείται από τα Ιωάννινα, μπαίνουν στο σύστημα ανταλλαγών της Αδριατικής. Ο Leake παρατηρεί ότι οι «επενδύτες» ταξίδευαν στην Ιταλία, Ισπανία, Αυστρία και Ρωσία. Οι πλουσιότεροι έμποροι δεν ξαναγύριζαν στους Καλαρρύτες, αλλά μετανάστευαν στους τόπους εμπορίας, οι μεσαίοι έμποροι συχνά ξαναγύριζαν ως καταστηματάρχες και τεχνίτες, και οι φτωχότεροι ήσαν κυρίως μεταφορείς και βοσκοί.⁸ Εξάλλου παρόμοια κοινωνική διαστρωμάτωση σημειώνεται και στο γειτονικό, επίσης βλάχικο οικισμό, Ματσούκι, του οποίου οι κάτοικοι εμπορεύονταν επενδύτες στα νησιά του Ιονίου και τις παραθαλάσσιες πόλεις της Αδριατικής. Οι πιο πλούσιοι μετανάστευαν στην Κέρκυρα, ενώ τα φτωχότερα στρώματα έμεναν στον οικισμό ως παραγωγί των «επενδυτών», μεταφορείς, καλλιεργητές και βοσκοί.⁹ Στο Βλαχολείβαδο (Λιβάδι) της Θεσσαλίας κατασκεύαζαν το ίδιο τραχύ μάλλινο ύφασμα με τους Καλαρρύτες σε μαύρο ή άσπρο χρώμα. Οι Καλαρρυτινοί με τις εμπορικές τους διασυνδέσεις στην Αδριατική εμπορεύονταν και το λειβαδίτικο ύφασμα από το λιμάνι της Θεσσαλονίκης.¹⁰ Βορειότερα, στη Σκόδρα, ο Leake σημειώνει την παραγωγή άσπρου μάλλινου υφάσματος, καλύτερη παραλλαγή του μαύρου, που έφτιαχναν σε όλα τα ορεινά μέρη της Β. Ελλάδας.¹¹ Φαίνεται πράγματι ότι τόσο οι υφαντές όσο και οι ράφτες του ορεινού χώρου δεν δημιούργησαν οικονομική ομάδα κρούσης και παρέμειναν μεταξύ υπαίθρου και πόλης, όμως το στρώμα των εμπόρων που διακινούσε το προϊόν τους, έξω από τους περιορισμούς της τεχνικής ομάδας, έγινε το ζωντανό οικονομικό και κοινωνικό κύτταρο του πρώιμου παροικιακού ελληνισμού.¹²

5. Ο Leake πέρασε δύο φορές από τους Καλαρρύτες το 1805 και το 1809. W. M. Leake, *Travels in Northern Greece*, Λονδίνο 1835. (ανατύπωση), Άμστερνταμ 1967, τ. I, σ. 274-285 και τ. IV, σ. 207-209.

6. Στο ίδιο, τ. IV, σ. 207-208.

7. Οικιακή βιοτεχνία είναι ο όρος που χρησιμοποιείται στην υποδειγματική μελέτη του ορεινού κόσμου η Βασιλική Ρόκου, *Υφαντική Οικιακή Βιοτεχνία. Μέσσοφο 18ος - 20ος αι.*, Αθήνα 1994.

8. W. M. Leake, *Travels in Northern...*, ό.π., τ. I, σ. 274-277.

9. Στο ίδιο, τ. I, σ. 284-285

10. Στο ίδιο, τ. III, σ. 335-336.

11. Στο ίδιο, τ. I, σ. 45.

12. Βασιλική Ρόκου, *Υφαντική Οικιακή Βιοτεχνία...*, ό.π., σ. 55-61.

13. Σύμφωνα με τον F. Braudel η Αδριατική είναι η περιοχή της Μεσογείου με τη μεγαλύτερη συνοχή. F. Braudel, *Η Μεσόγειος και ο Μεσογειακός κόσμος την εποχή του Φιλίππου Β' της Ισπανίας*, τ. Α, Ο ρόλος του περιγύρου, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1991, σ. 149. Μερικές ιδέες γύρω από την τεχνική κληρονομιά της Αδριατικής εξετάζει ο J.-C. Hocquet, «Patrimonio tecnico e integrazione culturale in Adriatico: alcuni aspetti», *Quaderni Storici*, 40/1 (1979), σ. 31-53.

Πριν από τον 19ο αι. η Αδριατική αποτελούσε ένα κλειστό κύκλωμα κάτω από τον έλεγχο της Βενετίας και της Ραγούζας. Ήταν πολλά τα επίπεδα συνεργασίας των ανθρώπων της Αδριατικής: η ναυτιλία, το εμπόριο και οι τεχνικές. Ιταλοί, Σλάβοι, Αλβανοί, Έλληνες και Εβραίοι, κάτοικοι της ανατολικής και δυτικής πλευράς της Αδριατικής, μετείχαν σε μια κοινότητα τρόπου εργασίας και εκμετάλλευσης υλικών, καθώς οι πληροφορίες και οι άνθρωποι κυκλοφορούσαν σχετικά γρήγορα και εύκολα διαμέσου των θαλασσιών οδών επικοινωνίας.¹³ Η αμφισημία ορισμένων προϊόντων δημιουργεί ένα πλέγμα οικονομικών δραστηριοτήτων. Θα μπορούσαμε να προσθέσουμε ότι αυτό το σύστημα της Αδριατικής εκτείνεται σε μερικές περιπτώσεις από τη Βενετία έως τη Σικελία (Μεσσήνη) και την Κέρκυρα· έχει διαφορετικά κέντρα βάρους κατά τη μακροίωνα ιστορία του και ιστορικές τομές που άλλοτε αναδεικνύουν το βόρειο και άλλοτε το νότιο τμήμα της Αδριατικής, από τη Βενετία, στη Ραγούσα, στην Αγκώνα, στο Δυρράχιο και τέλος στην Τεργέστη και στο Φιούμε. Από τον ελληνικό χώρο τα δυτικά λιμάνια που μετέχουν στο σύστημα ανταλλαγών της Αδριατικής είναι τα Ιόνια, κύρια η Κέρκυρα, η Σαγιάδα, η Σαλαώρα και η Πάτρα. Το σύστημα ανταλλαγών του νοτιότερου τμήματος της Αδριατικής που μας αφορά, φαίνεται να συγκροτείται κατά τους ρωμαϊκούς κιόλας χρόνους μέσω της Εγνατίας οδού, η οποία περνούσε από την ιταλική ακτή του Μπάρι και του Μπρίντζι και συνέχιζε απέναντι στο Δυρράχιο.

Ολόκληρος ο χώρος της Αδριατικής χαρακτηρίζεται από συχνές μετακινήσεις και μετεγκαταστάσεις των κατοίκων των δύο πλευρών. Ειδικά για τους Ηπειρώτες υποθέτουμε ότι η μετανάστευσή τους στην απέναντι ιταλική ακτή ξεκινά τον 16ο αι. νότια, στη Σικελία πρώτα, τη Νάπολη και την Καλαβρία¹⁴ και συνεχίζεται προς τη δυτική πλευρά της Ιταλίας στο Λιβόρνο.¹⁵ Τον 18ο αι. είναι χαρακτηριστική η παρουσία των Ηπειρωτών στα σημαντικά ιταλικά λιμάνια της Αδριατικής, τη Βενετία, την Αγκώνα και την Τεργέστη. Στη Βενετία η συγκρότηση της ομάδας των καποτάδων έγινε το 1764 και στην Τεργέστη η παρουσία καλαρρυτινών καποτάδων από το 1781¹⁶ τουλάχιστον, μαρτυρεί τον δυναμισμό αυτής της οικονομικής δραστηριότητας.

Εδώ θα πρέπει να γίνει μια ιδιαίτερη αναφορά στη βιοτεχνική παραγωγή του μάλλινου· επενδύτη στην περιοχή της Αγκώνας (Matelica), στην ενδοχώρα της οποίας είναι γνωστή η παραγωγή μάλλινου υφάσματος από τον 16ο αι. Το μάλλινο υφάσμα που παραγόταν στην ενδοχώρα της Αγκώνας ήταν χαμηλότερης ποιότητας και ακριβότερο από το λαθραία εισαγόμενο ελληνικό ή ακόμη και από αυτό που κατασκευαζόταν στην Αγκώνα από την ελληνική παροιμία. Πρόκειται για μάλλινο υφάσμα με μεγάλη ζήτηση ονομαζόμενο *zagara*¹⁷ ή *caravano*, το οποίο από το 1810 παράγεται και από τους ντόπιους.¹⁸ Οι συγκρούσεις φαίνεται ότι ήταν έντονες· έτσι όταν το 1808 ο G. Fiaccarini βραβεύεται ως ο πρώτος κατασκευαστής στη Ματελίκα (Matelica) των περιφημών ναυτικών επενδυτών κατά τον ελληνικό τρόπο (*cappotti alla greca*), «που πρώτα κατασκευάζονταν στην Άρτα», συναντά τη σθεναρή αντίσταση των παλιών παραγωγών· ώστε φθάνει να κατηγορηθεί ότι οι επενδυτές του ήσαν ελληνικής προέλευσης, ή τουλάχιστον προϊόντα της ελληνικής παροιμίας της Αγκώνας.¹⁹ Έτσι η παραγωγή και η διακίνηση του χοντρού μάλλινου υφάσματος γίνεται ένα από τα σημαντικότερα σημεία επικοινωνίας μεταξύ Ηπείρου και Ιταλίας στον χώρο της Αδριατικής (βλ. εικ.1).

1. Επενδύτης “*alla greca*” S. Anselmi (επιμ.), *La Provincia di Ancona. Storia di un territorio*, Μπάρι 1987, σ. 297).

14. Ενδεικτικά παραπέμπω στις μεταναστεύσεις του Κορτήσιου Βρανά και Δημ. Περέ, βλ. Ξ. Α. Σιδερίδης, «Κορτήσιος Βρανάς ο Ηπειρώτης», *Ηπειρωτικά Χρονικά*, 3/3 (1928), σ. 249-271 και του ίδιου, «Η ηπειρώτης οικογένεια Περέ», *Η.Χ.*, 3/1-2 (1928), σ. 160-168.

15. Η πρώτη σταθερή εγκατάσταση Ελλήνων στο Λιβόρνο μαρτυρείται το 1567 και το 1600 είχαν εγκατασταθεί εκεί 80 ελληνικές οικογένειες, Μαρία Καζανόση - Λάππα, «Ο ξυλόγλυπτος σταυρός της Ευαγγελίστριας του Λιβόρνου (1643) και οι σταυροί επιστυλίων στα κρητικά τέμπλα», *Ειρηόσημον. Αφιέρωμα στον Μ. Χατζηδάκη*, τ. 1, Αθήνα 1991, σ. 219-220. Η παρουσία των Ηπειρωτών στο Λιβόρνο μπορεί να αναγνωριστεί μετά το 1760, βλ. Κ. Ν. Τριανταφύλλου, *Οι κώδικες γάμων και βαπτίσεων της ελληνικής κοινότητας Λιβόρνου (1760 κ.εξ.)*, Πάτρα 1986.

16. Γ. Πλουμίδης, «Έλληνες καποτάδες στη Βενετία (18ος αι.)», *Δ.Ι.Ε.*, 27 (1984), σ. 20-24. Όλγα Κατσιαρδής - Hering, *Η ελληνική παροιμία της Τεργέστης (1751-1830)*, τ. II, Αθήνα 1986, σ. 396-397.

17. Πιθανή ονομασία από τον τόπο προέλευσης, η Ζαγορά ή το Ζαγόρι (:).

18. S. Anselmi, «Introduzione e manifattura di cappotti alla greca nelle Marche pontifiche, 1751-1830», *Economia e vita sociale in una regione italiana tra Sette e Ottocento*, Urbino 1971, σ. 181-193.

19. Στο ίδιο, σ. 187.

Ο ανταγωνισμός της τεχνολογικά εξοπλισμένης ευρωπαϊκής βιομηχανίας υφάσματος έφερε την κρίση στη βιοτεχνία μάλλινου υφάσματος του ποντιφικού κράτους και έστρεψε μεγάλο μέρος των τοπικών παραγωγικών δυνάμεων στο μετάξι, ως πρώτη ύλη, ή ημικατεργασμένο προϊόν. Η εμπορική διαχείριση του μεταξίου παρέμεινε στα χέρια των εμπόρων του μάλλινου υφάσματος. Είναι συχνό φαινόμενο στις προβιομηχανικές κοινωνίες το μαλλί και το μετάξι να κινητοποιούν εναλλακτικά ή και παράλληλα παραγωγούς και επιχειρηματίες. Αρχίζουμε λοιπόν να προσεγγίζουμε το επιχειρηματικό πρότυπο της καλαρρυτινής οικογένειας Δουρούτη, η οποία στις αρχές του 19ου αι. θα περάσει από το μαλλί στο μετάξι.

Η εγκατάσταση στην Αγκώνα

Η Αγκώνα είναι παλιό εμπορικό λιμάνι της Αδριατικής. Έχει αρχαιοελληνικές ρίζες, και αργότερα δέχθηκε βυζαντινή επιρροή έως τον 7ο αι. Από τον 13ο αι. η βαθμιαία καθιέρωση της Αγκώνας ως ναυτικής δύναμης δημιούργησε έντονα ανταγωνιστικές σχέσεις με τη Βενετία, με αποτέλεσμα η Αγκώνα να αποκλεισθεί εμπορικά από τη βόρεια Αδριατική και να καθιερώσει στενές σχέσεις με τον σλαβικό εμπορικό κόσμο, τη Ραγούζα, τη Ζάρα, το Σπαλάτο, τη Σένια.²⁰ Σύμφωνα με σλαβικές πηγές η εγκατάσταση σλάβων εμπόρων στην Αγκώνα χρονολογείται από τα τέλη του 14ου αι., ενώ στα μέσα του 16ου αι. υποστηρίζεται ότι είχαν εγκατασταθεί 200 περίπου ελληνικοί εμπορικοί οίκοι.²¹ Είναι φυσική η διασύνδεση της εμπορικής δραστηριότητας της Αγκώνας με αυτή της γειτονικής Σενιγάλλιας και συνακόλουθα με το πανηγύρι της. Το 1732 η Αγκώνα γίνεται ελεύθερο λιμάνι, το οποίο ενισχύεται με σειρά λιμενικών έργων και παρουσιάζει σημαντική αύξηση της ναυτιλιακής κίνησής του. Συνακόλουθα παρατηρείται άμεση σύνδεση με τις δυτικές οικονομικές δυνάμεις, αναζωογόνηση ορισμένων όψεων της γεωργίας και της βιοτεχνίας και τέλος δημογραφική αύξηση.²² Έτσι η Αγκώνα με τη Σενιγάλλια γίνονται το σημείο αναφοράς του εμπορίου στο ποντιφικό κράτος. Μια πολυεθνική κοινότητα εμπόρων αποτελούμενη από Εβραίους, Έλληνες και Σλάβους δίνει τον οικονομικό τόνο στην πόλη. Το λιμάνι της Αγκώνας θα παραμείνει μεγάλο διαμετακομιστικό κέντρο δημητριακών σε όλο τον 18ο αι. Τον επόμενο αιώνα η ναυτική δύναμη της Αγκώνας θα μειωθεί, ακολουθώντας την τύχη και άλλων λιμανιών της Μεσογείου που είχαν αναπτυχθεί με βάση τις εμπορικές ανταλλαγές αγροτικών προϊόντων. Εξάλλου υψηλές φορολογικές επιβαρύνσεις στο εμπορικό ναυτικό στις αρχές του 19ου αι. είχαν επίσης ως αποτέλεσμα τη μείωση των συναλλαγών που μαζί τους φαίνεται ότι συμπαρασύρεται και το, ούτως ή άλλως, καταδικασμένο πανηγύρι της Σενιγάλλιας. Αντίθετα ηγεμονική δύναμη στην Αδριατική αναδεικνύεται η Τεργέστη.²³ Η μελέτη του Α. Caracciolo για την Αγκώνα ανέδειξε την αδυναμία του κεφαλαίου, στον συγκεκριμένο χώρο, να προκαλέσει αγροτικό μετασχηματισμό και να δημιουργήσει μοντέρνες επενδύσεις, ώστε η Αγκώνα ακόμη και στις πλουσιότερες φάσεις του 18ου αι. δεν κατάφερε να δημιουργήσει μια αυτόνομη ανάπτυξη. Η αλματώδης ανάπτυξη των συναλλαγών αυτή την περίοδο, όπως παρατηρήθηκε και για το Βασίλειο των Δύο Σικελιών, δεν αποτελεί ένδειξη πραγματικής ανάπτυξης, αλλά αντίθετα υποδηλώνει την υπαγωγή σε πιο ισχυρές οικονομίες.²⁴

20. Εκτός από την κλασική, μπροντελιανού κλίματος, μελέτη του Α. Caracciolo, *Le port franc d'Ancone. Croissance et impasse d'un milieu marchand au XVIIIe siècle*, Παρίσι 1965, η βιβλιογραφία γύρω από την Αγκώνα και την περιοχή της (Marche) είναι πλούσια, με κύριο εκπρόσωπο τον Sergio Anselmi.

21. Ο αφιθμικός προφανώς αφορά το σύνολο των βαλκανίων εμπόρων στην Αγκώνα, T. Stoianovich, «Ο κατακτητής ορθόδοξος Βαλκάνιος έμπορος», Σπ. Ασδραχάς (επιμ.), *Η οικονομική δομή των βαλκανικών χωρών (15ος - 19ος αι.)*, Αθήνα 1979, σ. 290-291.

22. Α. Caracciolo, «L'economia regionale negli anni della costituzione del porto franco di Ancona», S. Anselmi (επιμ.), *Economia e società: le Marche tra XV e XIXs.*, Μπλοκίνα 1978, σ. 155.

23. Α. Caracciolo, *Le port franc d'Ancone...*, ό.π.: βλ. και Elena Termitte, «Il porto di Ancona e gli approdi di Senigallia, Numana e Sirolo», S. Anselmi (επιμ.), *La provincia di Ancona. Storia di un territorio*, Μπάρι 1987, σ. 243-260. Για την ελληνική παρουσία στην Τεργέστη, βλ. Όλγα Κατσιαρδή-Hering, *Η ελληνική παρουσία...*, ό.π., τ. 1-2. Για την παρουσία των Ελλήνων στη Σενιγάλλια, βλ. Όλγα Κατσιαρδή-Hering, *Ασημιονημένοι οριζόντες ελληνων εμπόρων. Το πανηγύρι στη Senigallia (18ος- αρχές 19ου αιώνα)*, Αθήνα 1989.

24. Α. Caracciolo, ό.π., σ. 241, 261.

Η ιστορία του μεταξιού στην ενδοχώρα της Αγκώνας είναι παλιά και άμεσα συνδεδεμένη με το μαλλί. Μόνο όμως τον 18ο αι. το μετάξι έγινε σημαντικό εξαγωγικό προϊόν. Στην αρχή εξήγαγαν κουκούλια και στη συνέχεια ημικατεργασμένο μετάξι. Αναμφίβολα η παραγωγική δυνατότητα μιας ημικατεργασμένης πρώτης ύλης με ονομασία κατασκευής, μετάξι τύπου Φοσομπρόνε (Fossombrone), και η διάθεσή της στην ευρωπαϊκή αγορά άφηνε μεγαλύτερα περιθώρια κέρδους στους επενδυτές αυτού του τομέα και δημιούργησε και τοπική αγορά εργασίας. Από εδώ φαίνεται να ξεκινά η ανάπτυξη της αναπήνισης, που επικεντρώθηκε στο Φοσομπρόνε, το οποίο συγκέντρωσε τουλάχιστον το μισό της παραγωγής της περιοχής Μάρκε (Marche). Το Φοσομπρόνε, το 1766, διέθετε 164 καζάνια μοιρασμένα σε 44 αναπηνιστήρια. Η ποιότητα του χειροποίητου μεταξιού τύπου Φοσομπρόνε κράτησε τη διεθνή ζήτηση για το προϊόν, κυρίως στην αγορά του Λονδίνου. Παράλληλα αναπτύχθηκε και μια μικρή εγχώρια βιοτεχνία μεταξωτών υφασμάτων. Οι τεχνίτριες απέκτησαν φήμη και δημιούργησαν μια αγορά εργασίας στο ποντιφικό κράτος και μια καλή εξειδίκευση στην κατεργασία των υπολειμμάτων του μεταξιού.²⁵ Οι αστικής καταγωγής μεταξοτεχνίτριες είχαν γνωρίσει την επαγγελματική εποχική μετανάστευση από τις αρχές του 18ου αι. Το 1873 μια ιταλική εφημερίδα, εκθειάζοντας τις ικανότητές τους, σημείωνε ότι οι μεταξοτεχνίτριες του Φοσομπρόνε είχαν φθάσει να εργασθούν μέχρι την Ελλάδα,²⁶ υπονοώντας προφανώς τα μεταξουργεία Δουρούτη στη νότια Πελοπόννησο.²⁷

Στον 19ο αι. η κατάσταση της μεταξουργίας άρχισε να μεταβάλλεται. Παρόλο που το μετάξι του Φοσομπρόνε διατηρούσε τη φήμη του έως τις πρώτες δεκαετίες του αιώνα, άλλαξαν οι παραγωγικές διαδικασίες. Η ποντιφική απογραφή του 1824 βρίσκει τη μεταξουργία του Φοσομπρόνε σε ανάπτυξη και το 1839 εγκαθίσταται εκεί το πρώτο αλλοδαπό ατμοκίνητο μεταξουργείο - κλωστήριο. Επίσης η παλαιά εμπειρία της μεταποίησης των κατώτερων ποιοτήτων του μεταξιού έγινε αντικείμενο βιομηχανικής εκμετάλλευσης το 1873 στο Γιέσι (Jesi).²⁸ Ο ανταγωνισμός όμως της ατμοκίνητης αναπήνισης στο εσωτερικό της ενωμένης Ιταλίας περιθωριοποίησε το μετάξι του Φοσομπρόνε κατά τα τέλη του αιώνα. Έτσι στην περιοχή της Αγκώνας στα τέλη του 19ου αι. υπήρχαν 37 μεταξουργεία αναπήνισης με 34 ατμοκίνητα καζάνια, ενώ στην περιοχή Μπέργκαμο -και όχι στο Κόμο, το μεγαλύτερο ιταλικό μεταξοπαραγωγικό κέντρο- της Λομβαρδίας υπήρχαν 85 αναπηνιστήρια με 83 ατμοκίνητα καζάνια.²⁹ Η ιστορία του πιο κερδοφόρου προϊόντος του εξωτερικού εμπορίου της Αγκώνας είχε κλείσει.

Ξαναγυρίζοντας στην ιστορία της ελληνικής παροιτιάς στην Αγκώνα, η οποία δημιουργείται από την ελληνική εμπορική διασπορά της τουρκοκρατίας, θα μπορούσαμε να διακρίνουμε δύο ομόκεντρα σύνολα στην ιστορία της: τη γενική εμπορική δικτύωση της πόλης και την οικονομική πορεία της, η οποία επηρεάζει άμεσα τις δραστηριότητες της παροιτιάς, και από την άλλη τη μικροϊστορία της ίδιας της παροιτιάς σε σχέση με τα τεκταινόμενα στον ελληνικό χώρο.

Οι Δουρούτη μαζί με τους άλλους ηπειρώτεςπραματευτάδες χάραξαν τον δρόμο του μάλλινου υφάσματος προς την ιταλική πλευρά της Αδριατικής. Αυτό δεν σημαίνει ότι οι εμπορικές συναλλαγές δεν περιλάμβαναν ένα πλήθος προϊόντων, αλλά το μαλλί είναι ένα πολυδύναμο προϊόν, όπως και το μετάξι. Πρόκειται για εμπορευματοποιημένες πρώτες ύλες που μπορούν να κινητοποιήσουν από ατελείς έως πιο σύνθετες βιοτεχνικές

25. Giuliana Careras, «L' industria serica a Fossombrone», *Quaderni Storici delle Marche*, 1/1 (1966), σ. 126-131.

26. R. Savelli, *Filande e filandaie a Fossombrone. Segmenti di storia dell'industria serica*, Ρόμη 1981, σ. 66-72.

27. Μαρία Χριστίνα Χατζηϊωάννου, «Η τύχη των πρώτων ιταλών μεταξουργών στο ελληνικό κράτος», *Μνήμων*, 13 (1991), σ. 121-138.

28. F. Armatori, «Alle origini dello sviluppo industriale marchigiano: gli anni dall'Unità alla prima guerra mondiale», L. Avagliano (επιμ.), *L' Italia industriale nelle sue regioni: bilancio storiografico*, σ. 108-109.

29. Τα στοιχεία προέρχονται από το: «L' Industria della seta in Italia», *Annali di Statistica*, τχ. XXXVII, Ρόμη 1891, σ. 45-48.

εργασίες δίνοντας βαρύνουσα θέση στην ανθρώπινη εργασία και την τεχνική. Ένα σύνθημα εμπορικό δρομολόγιο είναι: Καλαρρύτες, Γιάννενα, Κέρκυρα, Αγκώνα, Σενιγάλλια. Η ελληνική παρουσία στην Αγκώνα φαίνεται ότι πύκνωσε μετά την κήρυξη της σε ελεύθερο λιμάνι (1732), έτσι μπορούμε να κρατήσουμε αυτή τη χρονολογία ως *terminus ante quem* για τη δημιουργία της ελληνικής παροικίας εκεί. Όμως η ελληνική εμπορική διασπορά στα λιμάνια της Βενετίας, του Λιβόρνου και της Αγκώνας είναι παλαιότερη και συνδέεται με τον τύπο του μετακινούμενου βαλκάνιου έμπορου, όπως εύστοχα τον έχει περιγράψει ο Στοϊανovich. Μια ιστορική μαρτυρία μας επιτρέπει να υποθέσουμε ότι οι αδελφοί Γεώργιος και Χριστόφορος Δουρούτης δεν αποτελούν τους μόνους εκπροσώπους της εμπορικής διασποράς της οικογένειας Δουρούτη τον 18ο αι. Το τεκμήριο είναι κάποια Giovanna Doguti, προφανώς Ιωάννα Δουρούτη, από την Αγκώνα, η οποία είναι παντρεμένη στη Βενετία πριν από το 1785 με τον Dom. Bandiera.³⁰ Πρόκειται για τους προγόνους των γνωστών ηρώων της ιταλικής παλιγγενεσίας, Attilio και Emilio Bandiera, οι οποίοι ύστερα από διετή εξορία (1842 - 1844) στην Κέρκυρα, τουφεκίστηκαν μετά από ένα αποτυχημένο κίνημα στη νότια Ιταλία.³¹ Το οικογενειακό τους δένδρο και η ιστορία τους φαίνεται να αποτελούν αντιπροσωπευτικό δείγμα της ιστορίας των κατοίκων των ακτών της Αδριατικής.

Κατά τη διάρκεια της παραμονής τους στην Αγκώνα οι Δουρούτη αναπτύσσουν ένα πολιτικο-κοινωνικό και ένα οικονομικό πεδίο δράσης, τα οποία εναρμονίζονται και αναδεικνύονται ιδιαίτερα στη δεύτερη γενιά. Στο πρώτο επίπεδο εντάσσεται η δραστηριότητα του Γεωργίου Δουρούτη κατά την επανάσταση του 1821, η σχέση του με τον Καποδίστρια και αργότερα η σχέση της οικογένειας με τον Οθωνα και η ανάληψη της θέσης του προξένου στο ποντιφικό λιμάνι. Στο δεύτερο παράλληλο επίπεδο εντάσσονται οι οικονομικές δραστηριότητες που ξεκινούν από γενικές εμπορικές δραστηριότητες για να καταλήξουν στον δευτερογενή τομέα της μεταξουργίας. Εδώ θα πρέπει να αναγνωρίσουμε την δυναμική της δεύτερης γενιάς Δουρούτη.

Η ελληνική παροικία της Αγκώνας, όπως και εκείνη της Τεργέστης, συνέδραμε την επανάσταση του 1821, κυρίως με την παροχή χρηματικής βοήθειας και υποστήριξης στους πρόσφυγες.³² Η Αγκώνα παρουσιάζει τη γεωγραφική ιδιαιτερότητα, σε σχέση με τις άλλες παροικίες, να αποτελεί τον διαμετακομιστικό σταθμό από την Ελλάδα προς πολλές ιταλικές πόλεις, Ρώμη, Μπολόνια, Πίζα, Πάντοβα, Παβία. Αυτό σημαίνει ότι φοιτητές, έμποροι, πολιτικοί, διανοούμενοι περνούν από την Αγκώνα και βέβαια πολλοί από αυτούς συναντούν τους Έλληνες της παροικίας. Τα πρώτα χρόνια της Επανάστασης περνάει από την Αγκώνα, όπου γνωρίζει τον Γ. Δουρούτη, και ο Γεώργιος Μαυρομιχάλης πηγαίνοντας στη σύνοδο της Βερόνας· είναι επίσης ιστοριογραφικά τεκμηριωμένο ότι ο Γ. Δουρούτης γνώριζε τον Ιγνάτιο Ουγγροβλαχίας, αφού αυτός του συστήνει τον Ι. Καποδίστρια το 1827.³³ Ενδεικτικά επίσης αναφέρω ότι και ένας άλλος διάσημος ιταλοθρεμμένος, ο Μάρκος Ρενιέρης, συνδεόταν με μακρά φιλία με τους Δουρούτη.³⁴ Η Αγκώνα αποτελεί και χώρο υποδοχής πολλών ελληνικών φοιτητών που έχουν προορισμό τα ιταλικά πανεπιστήμια· μοναδική παραμένει η σχετική περιγραφή του Ειρηναίου Ασώπιου με τις αναμνήσεις του από την Ιταλία.³⁵ Ο Ειρηναίος Ασώπιος είχε γνωρίσει τον Γ. Δουρούτη και σημειώνει με τη μαρτυρία του τις δύσκολες σχέσεις των Ορθοδόξων με

30. Ο γιός τους Francesco Bandiera γεννήθηκε το 1785 και παντρεύτηκε την Anna Marsich ευγενή από τη Βοσνία και εγκατεστημένη στην Κέρκυρα, Ρ. Donazzolo, *I Viaggiatori Veneti Minori*, στη σειρά: *Memorie della Reale Società Geografica Italiana*, Ρώμη 1867, τ. XVI, σ. 338-339

31. Για τους Bandiera παραπέμπω στο ομώνυμο λήμμα του *Dizionario Biografico degli Italiani*, εκδ. Enciclopedia Italiana Treccani, τ.5.

32. Γ. Π. Παπαγεωργίου, «Συμβολή στην ιστορία της ελληνικής παροικίας της Αγκώνας κατά τον 19ο αι.», *Διακόνη*, 4 (1975), σ. 295 - 340 και για τη συμβολή της ελληνικής παροικίας της Τεργέστης βλ. Όλγα Κατσιαρδής - Hering, *Η ελληνική παροικία της Τεργέστης...*, ό.π., τ. 1, σ. 335-342.

33. Για τις σχέσεις των Μαυρομιχάληων με τους Δουρούτη, βλ. Μ. Π. Βρετός, *Εθνικόν Ημερολόγιον 1866*, σ. 348. Ο Αθανάσιος Δουρούτης περιέγραψε την παραμονή του Καποδίστρια στην Αγκώνα και δημοσίευσε επιστολή του Ιγνατίου προς τον πατέρα του, βλ. Αθ. Δουρούτης, «Ο Κυβερνήτης της Ελλάδος εν Αγκώνη, τω 1827», *Αττικόν Ημερολόγιον*, τ. ΚΑ, 1887, σ. 411-422.

34. Το 1841 ο αρεοπαγίτης Μ. Ρενιέρης απαλλάσσεται από τη θέση του διατητή μεταξύ Δημοσίου και Κονστ. Δουρούτη, λόγω παλαιάς φιλίας με τον Δουρούτη και στη θέση του διορίζεται ο Αρ. Πιλικός, βλ. Γ.Α.Κ., Οθωνικό αρχείο, Υπ. Εσωτερικών, φκ. 252, 5/17 Δεκ. 1841.

35. Ειρ. Ασώπιου, «Αναμνήσεις Ιταλίας (1845-1852)», *Αττικόν Ημερολόγιον*, τ. ΙΣΤ (1882), σ. 117-140. Εδώ περιλαμβάνεται και η ιστορία έξι Ελλήνων που πηγαίνουν να σπουδάσουν στην Πίζα και ενός που κατευθύνεται στο Λιβόρνο (Οκτ. 1845).

τους αλλοδόξους της ποντιφικής πόλης.³⁶ Με συγκριτικό πλεονέκτημα τη γεωγραφική θέση της Αγκώνας, ως σημείου υποδοχής στον ιταλικό χώρο, οι Δουρούτη δημιουργούν ένα πλέγμα κοινωνικών σχέσεων, στο οποίο πρωταγωνιστής είναι ο Κωνσταντίνος Δουρούτης. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της στρατηγικής είναι ότι το 1830, ο Κωνσταντίνος συστήνει στον πατέρα του να προσφέρει θερμή φιλοξενία στον αδελφό του Μεγάλου Δραγουμάνου της Πόρτας Ιωάννη Αργυρόπουλο, που κατευθύνεται μαζί με τον ανηψιό του προς την Πίζα, καθόσο οι Αργυρόπουλοι ήταν συστημένοι από τον φίλο, έμπορο της Ζακύνθου, Στ. Στραβοπόδη.³⁷ Όταν ο Όθωνας πήγε στην Ιταλία το 1836, πέρασε από την Αγκώνα ως φιλοξενούμενος των Δουρούτη, ενώ ο Κ. Δουρούτης περιμενε την ευνοιά του για την ίδρυση των μεταξουργείων στη Σπάρτη.³⁸ Είναι φανερό η ηγετική θέση του Γ. Δουρούτη μέσα στην ελληνική παροικία, γι' αυτό διορίζεται πρώτος πρόξενος του ελληνικού βασιλείου στην Αγκώνα στις 17 Αυγούστου 1833. Η αίτηση για τη θέση αυτή είχε γίνει από τον Κωνσταντίνο Δουρούτη για λογαριασμό του πατέρα του³⁹ και η πράξη αυτή σηματοδοτεί τη δυναμικότητα του Κωνσταντίνου Δουρούτη που θα εξελιχθεί σε κινητήρια δύναμη της οικογένειας. Ας σημειωθεί ότι την ίδια περίοδο πρόξενος στο Λιβόρνο διορίζεται ο επίσης ηπειρώτης πάροικος Παναγιώτης Πάλλης.⁴⁰ Τον επόμενο χρόνο ο Γ. Δουρούτης προτείνει στον υπουργό Εξωτερικών, τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο, διεύρυνση των διπλωματικών σχέσεων του ελληνικού βασιλείου με τα άλλα λιμάνια και πόλεις του ποντιφικού κράτους.⁴¹ Πράγματι το 1835 ο Γ. Δουρούτης αποκτά το δικαίωμα να διορίζει προξενικούς πράκτορες σε άλλα μέρη του ποντιφικού κράτους. Παράλληλα αρχίζουν και οι πρώτες διπλωματικές συνεννοήσεις του νεοσύστατου ελληνικού κράτους με το ποντιφικό.⁴² Το 1837 ξεκινούν διπλωματικές συζητήσεις στη Ρώμη για τη σύναψη συνθήκης εμπορίου και ναυτιλίας μεταξύ Ελλάδας και ποντιφικού κράτους.⁴³ Αυτή την περίοδο, κατά την οποία μπαίνουν τα θεμέλια των διπλωματικών σχέσεων του ελληνικού κράτους, οι ελληνο-ποντιφικές σχέσεις δεν φαίνεται να έχουν ιδιαίτερη βαρύτητα. Αντίθετα όμως με το χαμηλό διακρατικό επίπεδο συνεργασίας, η εμπειρία του Γ. Δουρούτη από την τετράχρονη προξενική θητεία του μπορεί, νομίζω, να αποτιμηθεί ως εμπορική εμπειρία και ευκαιρία διεισδυσης στην ποντιφική επικράτεια. Τα άμεσα οφέλη αυτής της πρώιμης διπλωματικής θέσης για τους Δουρούτηδες ήταν πενιχρά. Μετά τον θάνατο του Γ. Δουρούτη ένα μικρό γράμμα του Κ. Δουρούτη πληροφορούσε το Υπουργείο Εξωτερικών ότι ο αδελφός του Ιωάννης, που στο μεταξύ είχε διοριστεί αντικαταστάτης, αναγκάστηκε να παραιτηθεί, αφού ο πατέρας τους δεν είχε πάρει καμιά αποζημίωση ως πρόξενος ούτε για τα έξοδά του.⁴⁴

Μετά το 1825 ο Κ. Δουρούτης, όπως θα φανεί παρακάτω, ουσιαστικά έχει φύγει από την Αγκώνα. Στις 4 Νοεμβρίου 1836 πεθαίνει ο Γ. Δουρούτης στην Αγκώνα⁴⁵ (βλ. ειχ. 2), λίγο αργότερα και ο Αθανάσιος εγκαθίσταται στο ελληνικό κράτος, και έτσι ο μόνος που παραμένει στην Αγκώνα είναι ο πρωτότοκος Ιωάννης. Μια τελευταία έκφραση του δεσμού της οικογένειας με την παροικία της Αγκώνας αποτελεί μια επιστολή του Κ. Δουρούτη τον Ιούνιο του 1849. Η πτώση της επαναστατικής ρωμαϊκής δημοκρατίας το 1849 συμπαρέσυρε και τη δημοκρατική φρουρά της Αγκώνας, η οποία μετά από σκληρή πολιορκία, παραδόθηκε στους Αυστριακούς στις 22 Ιουνίου 1849.⁴⁶ Ο Κ. Δουρούτης βρισκόταν αυτή την περίοδο στην

36. Ειρ. Ασόπιου, *Παλαιά και Νέα*, τ. 1ος, Αθήνα 1903, σ. 67-68.

37. Ε.Λ.Ι.Α., αρχείο Δουρούτη (1823 - 1873), φκ. 3, Κ. Δουρούτης (Κέρκυρα) προς Γ. Δουρούτη (Αγκώνα), 1 Απρ. 1830 (δύο επιστολές με την ίδια ημερομηνία). Αυτός ο ανηψιός μπορεί να ταυτίζεται με τον Περικλή Αργυρόπουλο (Κωνσταντινούπολη 1809 - Αθήνα 1860), ο οποίος έγινε καθηγητής της Νομικής σχολής του Πανεπιστημίου της Αθήνας το 1843, βλ. Δ. Α. Δημητριάδης, *Απάνθισμα βιογραφικών των απο της συστάσεως του Ελληνικού Πανεπιστημίου εκλιπόντων του βίου καθηγητών αυτού (1837-1916)*, Αθήνα 1916, σ. 93-98.

38. Μαρία Χριστίνα Χατζήϊωάννου, «Η τύχη...», ό.π., σ. 124.

39. Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών (Α.Υ.Ε.), Προξενία και Υποπροξενία Ελλάδος, φκ. 37: 7, 1833.

40. Για τον διορισμό του Π. Πάλλη στο λιμάνι του Δουκάτου της Τσακάνης βλ. Α.Υ.Ε. φκ. 37: 6, 1833.

41. Α.Υ.Ε., φκ. 36:13, 1834.

42. Η πρώτη διπλωματική διευθέτηση αφορούσε την ατελή διεκπεραίωση της αλληλογραφίας μέσω Αγκώνας στα Ιόνια νησιά και το ελληνικό κράτος (Κέρκυρα - Πάτρα), Α.Υ.Ε., φκ. 11: 21, 1834.

43. Α.Υ.Ε., φκ. 11: 21, 1837.

44. Τα προξενικά εισοδήματα, που είχε εισπράξει, ήταν ασήμαντα (200 δρχ.) και ζητούσε 750 δρχ αποζημίωση, καθώς και τον ανάλογο μισθό του γραμματέα του προξενείου Κυριάκου Μαρίνη. Α.Υ.Ε. φκ. 37: 7, 1838. Κ. Δουρούτης (Αθήνα) προς [Κωνστ. Ζωγράφο] Υπουργείο Εξωτερικών (Αθήνα), 22 Μαρτίου 1838.

45. Γ.Α.Κ., Μικρές συλλογές, Κ. 19α, συλλογή Δουρούτη (1793 - 1863), βλ. Εμπορική εγκύκλιος εταιρικής επωνυμίας Δουρούτη, Αγκώνα 13 Μαρτ. 1837, 241.

46. G. Candeloro, *Storia dell' Italia moderna (1846 - 1849)*, τ. 3, Feltrinelli Economica, Μιλάνο 1979, σ. 441.

2

Sigmon

000211

Ancona 13 Marzo 1837.

L'irreparabile perdita che abbiamo fatto li 4. Novembre prossimo passato del nostro ottimo Genitore, siccome sino ad ora non ha prodotto cangiamento nessuno nel corso dei nostri affari commerciali, così nè per l'avvenire pure ne produrrà, poichè noi sottoscritti figli ed eredi, ora qui riuniti, in venerazione delle paterne volontà e per onorare la sua cara memoria, abbiamo determinato che la nostra casa commerciale continui con l'istesso suo nome:

Giorgio Dourutti.

Ma Josendo Costantino ritornare in Grecia, dov' egli farà dimora, il solo Giovanni avrà la direzione degli affari, e da oggi in poi sarà per firmare come qui sotto si vede.

Mentre vi diamo contezza di questa nostra risoluzione, ci confidiamo che vorrete piacervi di proseguire ad onorarci della Vostra amicizia e fiducia, onde ci studieremo di renderci mai sempre meritevoli.

Con sentimenti di vera stima abbiamo il piacere di riverirvi

*Giovanni Dourutti che firmava
per il sost. Costantino*

Giorgio Dourutti

2. Εγκύκλιος του εμπορικού οίκου Δουρούτη που ανακοινώνει την αναδιάρθρωση της επιχείρησης μετά τον θάνατο του Γεωργίου, 13 Μαρτίου 1837 (ΓΑΚ, Μικρές συλλογές, Κ. 19α, συλλογή Δουρούτη)

Τεργέστη και προσπαθούσε να διασώσει τον αδελφό του Ιωάννη και τους 40 εναπομείναντες έλληνες εμπόρους της παροικίας. Με την ευκαιρία αυτή τονίζει τον ρόλο του ελληνικού κράτους - προστάτη στη συσπείρωση των ελλήνων υπηκόων: «Το Βασιλικόν ατιμόπλοιον μέλλον να διατρέξει τον Αδριατικόν κόλπον, ολίγων ωρών μόνον διάπλοον θέλει παρακλίνει του τακτικού πλου του, αλλ' αι ολίγαι εκείναι ώραι θέλει διασώσωσι κινδυνεύοντες Έλληνας, και θέλει δώσει δείγμα τρανώτατον εις άπαντας ότι επί ματαίω δεν απολαμβάνει τινάς την ελληνική εθνικότητα, και ότι η πατρική Κυβέρνησις της Α.Μ. του Βασιλέως της Ελλάδος τυχούσης ανάγκης και εις αυτήν την αλλοδαπήν κήδεται των συμφερόντων των υπηκόων της».⁴⁷ Αυτές οι γραμμές υπογραμίζουν κατά τον καλύτερο τρόπο την εμπιστοσύνη του εμπόρου - παροίκου Δουρούτη προς το νεαρό ελληνικό βασίλειο, στο οποίο και μετέφερε τις δραστηριότητές του, αφού ένα μεγάλο μέρος από τον παλιό παροικιακό ελληνισμό της Ιταλίας είχε παρακμάσει.

Στις ελληνικές παροικίες της Αδριατικής με τη σχετική βαθμιαία πληθυσμιακή αύξηση και οικονομική ανάπτυξη από τα τέλη του 18ου αι. έως τις αρχές του 19ου αι. δημιουργείται ένα «αύταρκτες και απομονωμένο», σε σχέση με τη ντόπια κοινωνία, σώμα εμπόρων και τεχνιτών. Η αποδοχή από αυτό το σώμα αποτελεί και το απαραίτητο κοινωνικό και οικονομικό διαβατήριο για την είσοδο των νέων ομοεθνών ταξιδιωτών. Το πολιτικο-κοινωνικό δίκτυο που είχαν αρχίσει να διαμορφώνουν οι Δουρούτη στην Αγκώνα, σε συνδυασμό με την εμπειρία της παραμονής και των εμπορικών συναλλαγών στον ιταλικό χώρο, θα αποτελέσει το εφαλτήριο των οικονομικών τους δραστηριοτήτων με κορυφαίο οικονομικό εγχείρημα την «ορθολογικοποίηση» της μεταξουργίας στον ελληνικό χώρο.

47. Α.Υ.Ε., Προξενεία και Υποπροξενεία Ελλάδος, φκ. 37: 1, Τεργέστη, Κ. Δουρούτης (Τεργέστη) προς το Ελληνικό προξενείο (Τεργέστη), 24 Μαΐου/5 Ιουν. 1849.

Οι εμπορικές δραστηριότητες των Δουρούτη

Το αρχαιολογικό υλικό μαρτυρεί την εμπορική δραστηριότητα των καλαρρυτινών αδελφών Γεωργίου και Χριστοφόρου Δουρούτη από τα τέλη του 18ου αι. στον χώρο της Αδριατικής.⁴⁸ Εκτός από αυτούς τους δύο, υπάρχει και ένας θείος (;) ο Δημήτρης Δουρούτης, του οποίου η παραμονή στους Καλαρρύτες πιστοποιείται το 1804 και το 1825.⁴⁹ Η εμπορική διασπορά της οικογένειας οδηγεί τον Γεώργιο στην Αγκώνα το 1793 και τον Χριστόφορο στην Τεργέστη· η παραμονή του τελευταίου εκεί πιστοποιείται από το 1797 έως τον θάνατό του, το 1807.⁵⁰ Σε αυτή την περίοδο συγκροτείται ένα εμπορικό κύκλωμα⁵¹ στο οποίο συμμετέχουν συγγενείς και συντοπίτες και στο οποίο το μάλλινο ύφασμα κατέχει κυρίαρχη θέση. Είναι φανερό ότι οι εκ καταγωγής γνώστες του εμπορεύματος το διακινούν από τον βορειοελλαδικό χώρο στις ελληνικές παροικίες της Ιταλίας. Το δίκτυο των εμπορικών συνεργατών των Δουρούτη ξεκινά από τη Βενετία με τον Γεώργιο Τουρτούρη, καλαρρυτινό έμπορο,⁵² μέλος της ελληνικής κοινότητας της Βενετίας από το 1788.⁵³ Στην Τεργέστη το εταιρικό σχήμα Δουρούτης, Μπογδάνος και Σία ασχολιόταν με γενικές δραστηριότητες εισαγωγών-εξαγωγών καθώς και εμπορικών παραγγελιών.⁵⁴ Τα μέλη του εταιρικού σχήματος, εκτός από τον Χριστόφορο Δουρούτη, ήταν οι Γεώργιος Μπογδάνος και Γεώργιος Παπαϊωάννου από την Ελασσώνα και Ιωάννης Δαμιανός από την Άρτα.⁵⁵ Στην Αγκώνα ο Γεώργιος Δουρούτης συνεργαζόταν με τον Δημήτριο Παπά, καλαρρυτινό έμπορο,⁵⁶ και τέλος στο Λιβόρνο συνεργαζόταν με τους «Μπαχώμη και Παράσχη». Η οικογένεια Μπαχώμη είναι από τους Καλαρρύτες και εμπορεύεται από το 1760 στο Λιβόρνο,⁵⁷ αλλά και η οικογένεια Παράσχη είναι από τους Καλαρρύτες.⁵⁸ Ο Θεόδωρος Παράσχης εντοπίζεται στα Γιάννενα από το 1799 τουλάχιστον, ενώ ο πρωτότοκος γιός του Κωνσταντίνος Θ. Παράσχης κινείται παράλληλα στη Βενετία (1799-1800) και στο Λιβόρνο (1800-1810).⁵⁹ Ο Γ. Δουρούτης παντρεύεται το 1798 την κόρη του Θ. Παράσχη, Ελένη. Έτσι οι δεσμοί του καλαρρυτινού εμπορικού κυκλώματος επισφραγίζονται και με αυτή τη γαμήλια συμμαχία.⁶⁰

Μέσα από την εμπορική αλληλογραφία του Γ. Δουρούτη αναδεικνύεται μια γεωγραφία της οικοτεχνικής παραγωγής μάλλινου υφάσματος, που εξάγεται στην Αδριατική. Έτσι το 1796 εξάγεται ζαγοριανό μάλλινο ύφασμα στη Βενετία και το 1804 καλαρρυτινό μάλλινο ύφασμα στην Τεργέστη.⁶¹ Ο Θ. Παράσχης κρατά από την αγορά των Ιωαννίνων τις δοσοληψίες με τον ορεινό κτηνοτροφικό χώρο παραγωγής μάλλινου υφάσματος. Ο ίδιος γράφει ότι το 1804 ο Δημ. Παπάς, ο συνέταρος του Γ. Δουρούτη, πηγαίνει στο Λιβάδι και αγοράζει 20 φορτώματα σκουτί και 12 φορτώματα «σκουτί βλάχικο»,⁶² ένδειξη ότι, αφού και τα δύο είναι βλάχικης προέλευσης, το δεύτερο είναι κατασκευασμένο κατά το βλάχικο τρόπο. Ο Leake περνώντας την ίδια περίοδο από το Λιβάδι επιβεβαιώνει ότι το εμπόριο του άσπρου και μαύρου μάλλινου υφάσματος ήταν στα χέρια των Καλαρρυτινών, οι οποίοι το έστελναν στους αντιπροσώπους τους στην Αδριατική μέσω Θεσσαλονίκης.⁶³ Ο ίδιος περιηγητής μας πληροφορεί ότι η παραγωγή τους ήταν 150 - 200 φορτώματα· ο Δουρούτης διακίνησε 20 φορτώματα της λιβαδίτικης παραγωγής στην Αδριατική το 1804, ποσότητα που επαναλήφθηκε και το 1808,⁶⁴ ενώ ο συμπατριώτης του Γ. Τουρτούρης φαίνεται να αγοράζει 60 φορτώματα της λιβαδίτικης παραγωγής το 1805.⁶⁵ Ο

48. Γ. Παπαγεωργίου, «Μαρτυρίες για τις δραστηριότητες Καλαρρυτινών εμπόρων (τέλη 18ου αι. - 1821) με βάση το αρχείο Γ. Δουρούτη», *Επιστημονικό Συμπόσιο στη μνήμη Νίκου Σβρόνιου (30 και 31 Μαρτίου 1990)*, Αθήνα 1993, σ. 75-106.

49. Γ.Α.Κ., Μικρές συλλογές, Κ. 19α, συλλογή Δουρούτη (1793-1863), Αποστ. & Αθην. Καλογνώρης (Τεργέστη) προς Γ. Δουρούτη & Σία (Αγκώνα), 26 Αυγ. 1804, 16, και Ε.Α.Ι.Α. αρχείο Δουρούτη, φκ. 1, Κ. Δουρούτης (Κέρκυρα) προς Γ. Δουρούτη (Αγκώνα), 28 Δεκ. 1825.

50. Βλ. επιστολή του καλαρρυτινού εμπόρου Γ. Μίχου (Τεργέστη) προς Γ. Δουρούτη και Σία (Αγκώνα), 26 Αυγ. 1807, Γ.Α.Κ., Μικρές συλλογές, Κ. 19α, συλλογή Δουρούτη (1793-1863), 55.

51. Ο.π., βλ. έγγραφα 3 - 55.

52. Ο Γ. Τουρτούρης θα πρέπει να ταυτίζεται με τον πλοίαρχο θείο του Ι. Κωλέτη, που τον σπούδασε στην Πίζα, βλ. Χρ. Στασινοπούλου, *Λεξικό της Ελληνικής Επανάστασης*, τ.2, Αθήνα 1971, σ. 421.

53. Αρτεμής Ξανθοπούλου - Κυριακού, *Η ελληνική κοινότητα της Βενετίας (1797-1866)*, Επιστ. Επετηρίς Φιλοσοφικής Σχολής Θεσσαλονίκης, παρ. αρ.19, Θεσσαλονίκη 1978, σ. 240.

54. Ολγα Κατσαοφδή - Hering, *Η Ελληνική παροικία...*, ό.π., τ. II, πιν. Δ, σ. 583.

55. Ο.π., πιν. Ε, σ. 589.

56. Αν και το επίθετο είναι κοινό, ένας Γεώργιος Παπάς από τους Καλαρρύτες ήταν εγγεγραμμένος στην κοινότητα της Βενετίας (1731 - 1818), βλ. Αρτεμής Ξανθοπούλου - Κυριακού, *Η ελληνική κοινότητα...*, ό.π., σ. 238.

57. Βλ. Κ. Ν. Τριανταφύλλου, *Οι κώδικες γάμων και βαπτίσεων...*, ό.π., passim. Επίσης ο Χριστόδουλος Μπαχώμης από τους Καλαρρύτες εισπράττει χρηματική βοήθεια, ως πρόσφυγας στην Αγκώνα το 1824, Γ. Π. Παπαγεωργίου, «Συμβολή στην ιστορία...», ό.π., σ. 328.

58. Ο Κωνστ. Παράσχης από τους Καλαρρύτες είναι εγγεγραμμένος στην ελληνική κοινότητα της Βενετίας από το 1799, Αρτεμής Ξανθοπούλου - Κυριακού, *Η ελληνική κοινότητα...*, ό.π., σ. 244.

59. Γ. Παπαγεωργίου, «Μαρτυρίες...», ό.π., σ. 92.

60. Διακτύλωμα σχεδίασμα της βιογραφίας του Γεωργίου Δουρούτη έχει κατατεθεί στο Ε.Α.Ι.Α. μαζί με το αρχείο Δουρούτη, βλ. Χρ. Ζουίλα, *Βιογραφικό σημείωμα Γεωργίου Γ. Δουρούτη (διακτύλωμα)*, Αθήνα 1976, Ε.Α.Ι.Α., αρχείο Δουρούτη.

61. Γ.Α.Κ., Μικρές συλλογές, Κ. 19α, συλλογή Δουρούτη (1793-1863), Γ. Τουρτούρης (Βενετία) προς Γ. Δουρούτη (Αγκώνα), 14 Μαρτ. 1796, 3 και Αποστ. & Αθην. Καλογνώρης (Τεργέστη) προς Γ. Δουρούτη & Σία (Αγκώνα), 26 Αυγ. 1804, 16.

62. Από την ίδια συλλογή, Θ. Παράσχης (Ιωάννινα) προς Γ. Δουρούτη (Αγκώνα), 23 Νοεμβρ. 1804, 18.

63. W. M. Leake, *Travels in Northern Greece...*, ό.π., τ. 1, σ. 335-336.

64. Το 1808 ο Γ. Δουρούτης προσπάθησε να ξεκαθαρίσει συντοφικούς λογαριασμούς με τον αδελφό του που περιλάμβαναν 10 φορτώματα σκουτί λιβαδίσιου και 13 βλάχικα, Γ.Α.Κ., συλλογή Δουρούτη, Γ. Δουρούτης (Κέρκυρα) προς Ιω. Σταματάκη (Λιβόρνο), 22 Ιουλ. 1808, 65.

65. Στην ίδια συλλογή, Θ. Παράσχης (Ιωάννινα) προς Γ. Δουρούτη (Αγκώνα), 3 Μαΐου 1805, 23.

θαλάσσιος δρόμος από τη Θεσσαλονίκη προς τα λιμάνια της Αδριατικής είναι η φυσική διαδρομή του εμπορεύματος που έρχεται από το Λιβάδι. Τα χωριά του Ασπροποτάμου είναι ο άλλος παραδοσιακός χώρος παραγωγής μάλλινου υφάσματος. Στην περίπτωση που η εμπορική αποστολή αγοράς μάλλινου υφάσματος συνδυάζει Λιβάδι και Ασπροπόταμο, το δρομολόγιο είναι Ιωάννινα - Λιβάδι - Ασπροπόταμος και το λιμάνι εξαγωγής θα είναι η Σαγιάδα.⁶⁶ Ο Γ. Τουρτούρης, σε μια αποστολή αγοράς 120 φορτωμάτων μάλλινου υφάσματος, πέρασε από τα Ιωάννινα στο Λιβάδι και από εκεί στο βλάχικο χωριό Βετρνίκου του Ασπροποτάμου, όπου με όλο το εμπόρευμα του τον έπιασαν κλέφτες.⁶⁷ Είναι φανερό ότι στα ορεινά περάσματα παρουσιάζονται ιδιαίτερες δυσκολίες για τον έμπορο των χειραίων διαδρομών.

Μέσα από τις εμπορικές επιστολές αυτής της περιόδου, στο τέλος του 18ου αι., διαγράφεται το εμπορικό κύκλωμα της πρώτης διασποράς των Καλαρρυτινών, στο οποίο φαίνεται ότι ο τόπος καταγωγής συσπειρώνει οικονομικά συμφέροντα, προσφέρει εμπορική φερεγγυότητα και γνώση του ειδικού εμπορεύματος. Γύρω από ένα γενικό εισαγωγικό - εξαγωγικό εμπόριο, η γνώση του μάλλινου υφάσματος τους προσφέρει καταρχήν το συγκριτικό πλεονέκτημα έναντι των άλλων εμπορών στις αγορές της Ιταλίας και βέβαια για κάποιο χρονικό διάστημα ικανό ώστε να δημιουργήσουν εμπορικό κεφάλαιο. Η συσώρευση πραγματοποιείται στην πρώτη γενιά των εμπορών της διασποράς. Αυτός ο τύπος της εμπορικής δραστηριότητας, το διαμετακομιστικό εμπόριο μάλλινου υφάσματος στην Αδριατική, αγγίζει τα όριά του στο τέλος του 18ου αι. Η γνώση λοιπόν αυτού του εμπορεύματος, του μάλλινου υφάσματος, βρίσκεται στην αφετηρία της εμπορικής σταδιοδρομίας της οικογένειας Δουρούτη. Αρκετά αργότερα, το 1836, ο Κ. Δουρούτης, ενώ είναι πλέον προσανατολισμένος στη μεταξουργία, γράφει μεταξύ άλλων στην Αγκώνα, σχεδόν «ξεκάρφωτα» θα έλεγε κάποιος, ότι οι Ασπροποταμίτες της Θήβας έκαναν καλύτερο «σκουτί» από εκείνο της Εύβοιας, εκτίμηση που πρέπει να την αποτιμήσουμε ως έκφραση μιας βαθιά ριζωμένης εμπορικής και τεχνικής εμπειρίας.⁶⁸

Το 1825 αποτελεί τομή για τις εμπορικές δραστηριότητες του εμπορικού οίκου Δουρούτη. Βρισκόμαστε ακόμη στα χρόνια της ελληνικής επανάστασης και ο Κ. Δουρούτης εγκαθίσταται στην Κέρκυρα για εμπορικούς λόγους,⁶⁹ καταρχήν σε άμεση συνεργασία και συγκατοίκηση με τον εμπορικό συνεργάτη τους Ιω. Δαμασκηνό και από το 1829 μόνος του. Προφανώς είναι τα χρόνια της εμπορικής μαθητείας του εικοσάχρονου Κ. Δουρούτη. Για μια δεκαετία περίπου ο Κ. Δουρούτης διαχειρίζεται τις εμπορικές υποθέσεις της οικογένειάς του από την Κέρκυρα. Η επιχειρηματική δραστηριότητα του εκεί φαίνεται ότι προκάλεσε την αντιζηλία των ντόπιων εμπόρων.⁷⁰ Σε αυτά τα χρόνια ο εμπορικός οίκος των Δουρούτη μετεξελίσσεται. Πρόκειται για την οριστική εγκατάλειψη του παλιού τύπου του μετακινούμενου εμπόρου, ο οποίος ταξίδευε, χρηματοδοτούσε, αγόραζε και πουλούσε εμπορεύματα, και το πέρασμα στον τύπο του μόνιμα εγκατεστημένου εμπόρου, ο οποίος κατευθύνει εμπορικές επιχειρήσεις και κινητοποιεί εμπορικές συνεργασίες.⁷¹

Μετά την Κέρκυρα ο Κ. Δουρούτης θα ανακαλύψει νέες οικονομικές προοπτικές στο νεοσύστατο ελληνικό βασίλειο, όπου θα εγκατασταθεί μόνιμα παίρνοντας μαζί του και τον μικρό του αδελφό Αθανάσιο. Ο πρωτότοκος Ιωάννης παρέμεινε και παντρεύτηκε στην Αγκώνα το 1829 την κα-

66. Για την εμπορική σπουδαιότητα της Σαγιάδας, βλ. Γ. Σιορόκας, *Το γαλλικό προξενείο της Αθinas (1702-1789)*, Ιωάννινα 1981, σ. 382.

67. Τον Τουρτούρη τον ελευθερώνουν τελικά οι Στουρνάρα, Γ.Α.Κ., συλλογή Δουρούτη, Θ. Παράσχης (Ιωάννινα) προς Γ. Δουρούτη (Αγκώνα), 3 Μαΐου 1805, 23.

68. Εδώ πρόκειται προφανώς για Ασπροποταμίτες που έχουν καταφύγει στη Θήβα και έχουν δικτυωθεί γύρω από την παλιά τους τεχνική παραγωγή μάλλινου υφάσματος, Μουσείο Μπενάκη, αρχείο Δουρούτη, φκ. 2, Κ. Δουρούτης (Αθήνα) προς [Γεω. Δουρούτη, Αγκώνα], 28/10 Μαΐου 1836.

69. Αυτή την περίοδο καλύπτει η συλλογή Δουρούτη του Ε.Α.Ι.Α, φκ. 1-7 (1823-1835).

70. Στην ίδια συλλογή, φκ. 2, Κ. Δουρούτης (Κέρκυρα) προς Γ. Δουρούτη (Αγκώνα), 27 Νοε. 1829.

71. Η ιστοριογραφία γύρω από την τυπολογία των εμπόρων είναι πλούσια, εδώ παραπέμπω στο: Ch. P. Kindleberger, «Commercial expansion and Industrial Revolution», *The Journal of European Economic History*, 4/3 (1975), σ. 615.

λαρρυντική Σωσάνη Πρινάρη,⁷² τελευταία συμβολική πράξη του δεσμού της οικογένειας Δουρούτη με τον τόπο καταγωγής τους και τον κλειστό τρόπο ζωής των εμπόρων της διασποράς. Πρόκειται για το ίδιο κλειστό κοινωνικό και οικονομικό σύστημα που αναπαράγεται σε διαφορετικές διαστάσεις και σε άλλες κοινωνικές ομάδες, όπως στους Εβραίους της διασποράς.

Η Κέρκυρα αναδεικνύεται στην αρχή της περιόδου της αγγλικής προστασίας σε ένα μεγάλο διαμετακομιστικό λιμάνι προς την εμπόλεμη ελληνική στεριά. Επίσης έντονο εμφανίζεται το πρόβλημα της αυξημένης ζήτησης άμεσων καταναλωτικών αγαθών στο εσωτερικό του νησιού. Η μεγάλη αστική συγκέντρωση Κερκυραίων και αλλοδαπών (87%), σε συνδυασμό με τη μικρή αγροτική παραγωγή του νησιού⁷³ καθιστούν την τροφοδοσία της πόλης της Κέρκυρας την προσφορότερη εμπορική επιχείρηση. Ο Κ. Δουρούτης διακινεί δημητριακά και αλεύρι που έρχονται από τα λιμάνια της Δαλματίας, που είχαν παλιές στενές εμπορικές σχέσεις με την Αγκώνα, Σεμπένικο, Σπαλάτο, Σένια, την περιοχή της Μουρλακίας, αλλά και από περιοχές της Ιταλίας, το Αμπρούτσο, την Απουλία και τη Νάπολη. Δημητριακά φθάνουν επίσης στην Κέρκυρα από την Αλεξάνδρεια, αλλά και από γεωγραφικά απομακρυσμένες περιοχές, όπως η Οδησός και το Ταϊγανρόκ. Ο προορισμός τους είναι, εκτός από τα Ιόνια νησιά, τα δυτικά λιμάνια της Ηπείρου, της Στερεάς και της Πελοποννήσου.

Ο Κ. Δουρούτης αντιμετωπίζει σε αυτή την περίοδο μια εξαιρετικά περίπλοκη πολιτική κατάσταση: από τη μια πλευρά οι αναταραχές στο εσωτερικό των υπό οθωμανική διοίκηση περιοχών και από την άλλη η έκρυθμη κατάσταση που επικρατεί τα χρόνια της ελληνικής επανάστασης δημιουργούν ένα κλίμα αστάθειας. Ο ίδιος σημειώνει ότι η «στεριά πεινά» ή «στεριά είναι κλειστή»⁷⁴ και συχνά τα λιμάνια ανεφοδιασμού και προώθησης των προϊόντων αποκλείονται εξαιτίας των τοπικών συρράξεων.⁷⁵ Έτσι, η πιο σίγουρη εμπορική δράση βρίσκεται στην εισαγωγή στην Κέρκυρα από την Ιταλία άμεσων καταναλωτικών αγαθών, «τα φαγουλάρικα». Πρόκειται για διαφόρων ειδών ιταλικά τυριά, μπακαλιάρο (παστό), ρύζι, μακαρόνια, φασόλια, κουνιά, σκόρδα και κρεμμύδια, που γίνονται τα κύρια εισαγόμενα προϊόντα.⁷⁶

Το κύριο εξαγωγικό προϊόν που κυνηγά ο Κ. Δουρούτης είναι το μαλλί και όχι πλέον το μάλλινο ύφασμα. Ένδειξη ότι οι οικοτεχνικές δραστηριότητες του ορεινού χώρου έχουν παρακμάσει, ενώ η κατεργασία του μαλλιού στο ποντιφικό κράτος εξακολουθεί να απορροφά πρώτη ύλη από τον ελληνικό χώρο. Το μαλλί που εξάγει στην Αγκώνα ο Κ. Δουρούτης πουλιέται στη Ρώμη με τον χαρακτηρισμό «lana di lanogo» δηλαδή για κατεργασία. Το γεωγραφικό εύρος της παραγωγής μαλλιού αποδεικνύεται, μέσα από την αλληλογραφία του εμπορικού οίκου Δουρούτη, μεγαλύτερο από εκείνο της παραγωγής υφάσματος. Από το παλιό δίκτυο του μάλλινου υφάσματος οι «Ασπροποταμίτες» ενώ εξακολουθούν να παράγουν ύφασμα, φορτώνουν τώρα και μαλλί στη Σαγιάδα ή στην Κέρκυρα.⁷⁷ Παράλληλα ο Κ. Δουρούτης συγκεντρώνει στην Κέρκυρα μαλλί, για εξαγωγή στην Αγκώνα από τη Λευκάδα και την Κεφαλλονιά,⁷⁸ από την Πρέβεζα,⁷⁹ και από την Αλβανία. Κάποιος Μολιβιάδας φαίνεται να έχει σημαντικό ρόλο στην αγορά της Κέρκυρας ως ενδιάμεσος έμπορος.⁸⁰ Τα μαλλιά της Ρούμελης φορτώνονται κυρίως από το Μεσολόγγι και το Δραγαμέστο (Αστακός), για την Αγκώνα.⁸¹ Πάντως το Μεσολόγγι είναι ένας χώρος όπου ο Δουρούτης δεν έχει εμπορικές διασυνδέσεις. Ο ίδιος σημειώνει: «Το Μεσολόγγι είναι κο-

72. Ε.Λ.Ι.Α., αρχείο Δουρούτη, φκ. 2, Κ. Δουρούτης (Κέρκυρα) προς Γ. Δουρούτη (Αγκώνα), 27 Νοε. 1829.

73. Γ. Γρογουλάκης, «Στην Κέρκυρα τον 19ο αιώνα: πλεονασματικά χωριά και ελλειμματικές εκμεταλλεύσεις», *Τα Ιστορικά*, 7 (1987), σ. 64-66.

74. Είναι χαρακτηριστικό ότι σε περίοδο πείνας προτιμούν το φτηνότερο και αφθονότερο καλαμπόκι, βλ. Ε.Λ.Ι.Α., αρχείο Δουρούτη, φκ. 2, Κ. Δουρούτης (Κέρκυρα) προς Γ. Δουρούτη (Αγκώνα), 2 Μαρτ. 1829 και 17 Δεκ. 1829.

75. Ιδιαίτερα ενοχλητικές για την ομαλή διακίνηση του εμπορίου φαίνεται να είναι οι διαμάχες των Αλβανών που κλείνουν τα λιμάνια των Αγ. Σαράντα και της Νίβιτσας το 1830, στην ίδια συλλογή, φκ. 3, Κ. Δουρούτης (Κέρκυρα) προς Γ. Δουρούτη (Αγκώνα), 19 Μαρτ. 1830 και 7 Μαρτ. 1830.

76. Αφού 3 κασόνια σουτιές (ξερές) άφηναν κέρδος 11%. Στην ίδια συλλογή, φκ. 3, Κ. Δουρούτης (Κέρκυρα) προς Γ. Δουρούτη (Αγκώνα), 10 Σεπτ. 1830.

77. Στην ίδια συλλογή, φκ. 3, Κ. Δουρούτης (Κέρκυρα) προς Γ. Δουρούτη (Αγκώνα), 7 Ιουν. 1830 και φκ. 4, 3 Σεπτ. 1830.

78. Στην ίδια συλλογή, φκ. 4, Κ. Δουρούτης (Κέρκυρα) προς Γ. Δουρούτη (Αγκώνα), 10 Ιουλ. 1830.

79. Στην ίδια συλλογή, φκ. 4, Κ. Δουρούτης (Κέρκυρα) προς Γ. Δουρούτη (Αγκώνα), 20 Ιουλ. 1830.

80. Στην ίδια συλλογή, φκ. 3, Κ. Δουρούτης (Κέρκυρα) προς Γ. Δουρούτη (Αγκώνα), 7 Ιουν. 1830 και φκ. 4, 10 Ιουλ. 1830.

81. Στην ίδια συλλογή, φκ. 7, Κ. Δουρούτης (Κέρκυρα) προς Γ. Δουρούτη (Αγκώνα), 3 Ιουλ. 1835 και Μιχ. Ιατρός (Ναύπλιο) προς Γ. Δουρούτη (Αγκώνα), 3 Ιουλ. 1835.

ντά, αλλά θέλει επιτήδειους αγοραστές για τα μαλλιά και εγώ δεν γνωρίζω κανέναν...».⁸² Είναι φανερό ότι ο Κ. Δουρούτης εξαρτάται από ενδιάμεσους εμπόρους για την αγορά των εξαγωγικών προϊόντων, οι οποίοι κρατούν την επαφή με τους παραγωγούς, σε αντίθεση με την προηγούμενη γενιά των καλαρρυτινών εμπόρων που κρατούσαν οι ίδιοι τη σχέση με τους παραγωγούς του μάλλινου υφάσματος. Μόνο οι Ασπροποταμίτες εμφανίζουν ακόμη κλειστή οργάνωση στην παραγωγή και διακίνηση του προϊόντος τους.⁸³ Από την άλλη πλευρά ο Κ. Δουρούτης εμφανίζει ήδη ένα βεληνεκές αρκετά ισχυρό, αφού μπορεί να αντιμετωπίζει τον έντονο εμπορικό ανταγωνισμό στην Κέρκυρα, μια μικρή και δυσχερή ούτως ή άλλως αγορά, με φτηνότερα φορτία αγοράς μαλλιού από το Ισμαΐλιο και το Γαλάτσι.⁸⁴

Το εμπόριο του μαλλιού, συνδεδεμένο με την εποχική μετανάστευση των κοπαδιών, παρουσιάζει μια γεωγραφική κινητικότητα η οποία ενίοτε προσδιορίζεται και από εξω-οικονομικούς παράγοντες· έτσι το 1830 ο Δουρούτης σημειώνει ότι οι εμφύλιες διαμάχες των Αλβανών ανάγκασαν τους κτηνοτρόφους να κατέβουν όλοι στη Θεσσαλία και ως συνέπεια τα μαλλιά συγκεντρώνονταν στον Βόλο.⁸⁵ Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Δουρούτης, από τον Βόλο πάλι, σχεδιάζει εξαγωγή φορτίου βουλγαρικών μαλλιών,⁸⁶ ίσως για να αποφύγει σε αυτή την περίπτωση το κύκλωμα των Εβραίων εμπόρων, που ελέγχει το εμπόριο μαλλιού στη Θεσσαλονίκη;⁸⁷ Για τα θεσσαλικά μαλλιά βέβαια η θαλάσσια εξαγωγή από τον Βόλο προς την Αγκώνα προκρίνεται ως συμφερότερη έναντι της μικτής από τα Τρίκαλα - Σαγιάδα- Αγκώνα.⁸⁸ Ο θαλάσσιος δρόμος αποτελεί και σε αυτή την περίπτωση το προσφορότερο εμπορικό ταξίδι. Παράλληλα με το μαλλί, ο Κ. Δουρούτης εξάγει στην Αγκώνα και ευκαιριακά προϊόντα, όπως λινοκόκκι Ιθάκης και παλιό χαλκό από τα υπολείμματα του πολεμικού υλικού του Αγώνα της ελληνικής ανεξαρτησίας.⁸⁹

Ένα διαφορετικό εξαγωγικό προϊόν θα φέρει τον Κ. Δουρούτη στον νότιο πελοποννησιακό χώρο. Πρόκειται για το βελανίδι που εξάγεται από το Γύθειο (Μαραθωνήσι)⁹⁰ και την Αρεόπολη (Τζίμοβα) στην Αγκώνα με τελικό προορισμό τη Ρώμη και το Λιβόρνο. Είναι καθοριστικός ο τόπος εξαγωγής του βελανιδιού· χρονολογικά οι εξαγωγές του πυκνώνουν μετά το 1835 και μας οδηγούν σ' ένα άλλο αγροτικό προϊόν του νότιου πελοποννησιακού χώρου, το μετάξι. Η τιμή αγοράς του μαλλιού έχει αρχίσει να ξεφεύγει από τον εμπορικό έλεγχο της επιχείρησης Δουρούτη και οι αγορές γίνονται με προκαταβολή του μισού της αξίας του φορτίου.⁹¹ Έτσι η αγορά του βελανιδιού της νότιας Πελοποννήσου, αλλά και της Αρκαδίας, παραμένει ο κύριος στόχος του Κ. Δουρούτη αφού τα βελανίδια της Κέας αγοράζονται από συριανούς εμπόρους. Η αγορά του βελανιδιού παρουσιάζει το συγκριτικό πλεονέκτημα έναντι της «οργανωμένης» αγοράς του μαλλιού ότι ακριβώς είναι πολύ ατελής: «οι έχοντες βελανίδια είναι πτωχοί άνθρωποι και άλλα προϊόντα δεν έχουν... και δεν μπορούν να βαστήσουν δια πολύ καιρό τα προϊόντα τους απούλτητα».⁹² Τα εισαγόμενα εμπορεύματα στο ελληνικό βασίλειο επωλούντο με τόσο μεγάλες διορίες εξόφλησης ώστε χανόταν όλο το κέρδος του εισαγωγέα και μόνο η εξαγωγή φτηνών, αλλά κερδοφόρων προϊόντων, όπως το βελανίδι, αντιστάθμιζε την παρατεταμένη κυκλοφορία του εμπορικού κεφαλαίου.

Το 1834 αποτελεί τη δεύτερη τομή στους οικονομικούς προσανατολισμούς του Κ. Δουρούτη. Η ειδοποιός διαφορά εδώ δεν είναι μόνο η γεωγραφική μετακίνηση όπου το κέντρο βάρους των εμπορικών επιχειρήσεων

82. Στην ίδια συλλογή, φκ. 6, Κ. Δουρούτης (Κέρκυρα) προς Γ. Δουρούτη (Αγκώνα), 7 Απρ. 1832.

83. Στην ίδια συλλογή, φκ. 5, Κ. Δουρούτης (Κέρκυρα) προς Γ. Δουρούτη (Αγκώνα), 16 Ιαν. 1831. Μια φορά μόνο, αναφέρεται η αμύξη στην Κέρκυρα ενός Μετσοβίτη με φορτίο από 2000 οκ. μαλλί, στην ίδια συλλογή, φκ. 5, Κ. Δουρούτης (Κέρκυρα) προς Γ. Δουρούτη (Αγκώνα), 29 Ιουν. 1831.

84. Είχε συστημένο ανταποκριτή εκεί και πίστωση στην Κωνσταντινούπολη ή την Οδησό, στην ίδια συλλογή, φκ. 6, Κ. Δουρούτης (Κέρκυρα) προς Γ. Δουρούτη (Αγκώνα), 7 Απρ. 1832.

85. Στην ίδια συλλογή, φκ. 3, Κ. Δουρούτης (Κέρκυρα) προς Γ. Δουρούτη (Αγκώνα), 7 Ιουν. 1830.

86. Στην ίδια συλλογή, φκ. 5, Κ. Δουρούτης (Κέρκυρα) προς Γ. Δουρούτη (Αγκώνα), 17 Μαρτ. 1831.

87. N. Svoronos, *Le commerce de Salonique au XVIIIe siècle*, Παρίσι 1956, σ. 187-193. Κ. Kostis, «Structures sociales et retard économique. Salonique et l'économie de la laine XVI- XVIII s.», *Études Balkaniques*, 26/1 (1990), σ. 100-114.

88. Ε.Λ.Ι.Α., αρχείο Δουρούτη, φκ. 5, Κ. Δουρούτης (Κέρκυρα) προς Γ. Δουρούτη (Αγκώνα), [...] 1831.

89. Προσοδοφόρα εξαγωγή παλιού χαλκού διεκπεραιώσε τα ίδια χρόνια και ο εμπορικός οίκος Γερούση προς την Τεργέστη, Μαρία Χριστίνα Χατζηγιώαννου, *Ο εμπορικός οίκος Γερούση από την Οθωμανική αυτοκρατορία στο ελληνικό κράτος (1823-1870)* (ανέκδοτη διδ. διατρ.), Αθήνα 1989, σ. 74-76.

90. Οι κύριοι ανταποκριτές του Δουρούτη στο Γύθειο είναι ο Ι. Τζατζόπουλος και ο Ι. Νικητόπουλος, Ε.Λ.Ι.Α., φκ. 8, αρχείο Δουρούτη, 1837. Εξάλλου στη Μάνη οι Δουρούτη γνώριζαν και τους Μαυρομυχαλιούς από παλιά, ό.π. σημ. 33.

91. Η τιμή αγοράς του μαλλιού μέσα στο 1838 από 73-75 λεπτά φθάνει στα 154 λεπτά, ενώ αργότερα ξαναπέφτει. Στην ίδια συλλογή, φκ. 9, Κ. Δουρούτης (Ναύπλιο) προς Ι. Δουρούτη (Αγκώνα), 28 Φεβρ. 1838 και Κ. Δουρούτης (Ναύπλιο) προς Ι. Δουρούτη (Αγκώνα), 29 Σεπτ. 1838.

92. Στην ίδια συλλογή, φκ. 9, Κ. Δουρούτης (Ναύπλιο) προς Ι. Δουρούτη (Αγκώνα), 1 Ιαν. 1838.

μετατοπίζεται από την Κέρκυρα στην Πελοπόννησο, αλλά το ίδιο το προϊόν. Το προϊόν που θα ξεχωρίσει σιγά-σιγά με τη δυναμικότητά του είναι το μετάξι. Ο κύριος όγκος των εξαγωγικών φορτίων μαλλιού προς την Αγκώνα αντικαθίσταται από τα φορτία βελανιδιού: από το οικοτεχνικό προϊόν (μάλλινο ύφασμα) και την πρώτη ύλη προς κατεργασία (μαλλί), ο εμπορικός οίκος Δουρούτη φθάνει στη δευτερεύουσα πρώτη ύλη, το βελανίδι και από εκεί θα καταλήξει στο -καθοριστικής σημασίας για τον οικονομικό προσανατολισμό της επιχείρησης- μετάξι. Από την άλλη οι εισαγωγές τροφίμων έχουν αντικατασταθεί με τα υλικά οικοδομής,⁹³ που έχουν προορισμό την ανοικοδόμηση των νεοελληνικών αστικών κέντρων, όπως το Ναύπλιο. Στο διάστημα 1834-1836 ο Κ. Δουρούτης μετακινείται μεταξύ Πελοποννήσου, Αγκώνας και Αθήνας και περί το 1837 εγκαθίσταται προσωρινά στη Σπάρτη.

Κατά το διάστημα της παραμονής του Κ. Δουρούτη στην Κέρκυρα αλλά και στην Πελοπόννησο, ο κύριος άξονας των συναλλαγών του είναι η δυτική Ελλάδα και ο ιταλικός χώρος της Αδριατικής. Μετά την εγκατάστασή του στην Αθήνα συνεχίζει τις εξαγωγές βελανιδιών, κουκουλιών και λαδιού από τον νοτιοπελοποννησιακό χώρο⁹⁴ προς την Αγκώνα και την Τεργέστη και εμπλουτίζει τις εμπορικές του διασυνδέσεις.⁹⁵ Στις αρχές του 1840 ο Κ. Δουρούτης, πάντα από την Αθήνα, ανοίγει για τον εμπορικό οίκο Δουρούτη τον εμπορικό άξονα Σμύρνη - Αγκώνα ή Τεργέστη.⁹⁶ Ένα βασικό στοιχείο που παρατηρείται στις εμπορικές δραστηριότητες του Κ. Δουρούτη είναι η σε κάθε φάση σταθερή ενασχόληση με ένα βασικό προϊόν που είναι το μαλλί πρώτα, και αργότερα ένα φτηνό και ένα ακριβό προϊόν, το βελανίδι και το μετάξι. Φυσικά υπάρχουν διακυμάνσεις στους όγκους εξαγωγής, οι οποίες οφείλονται σε μεγάλο ποσοστό στις διακυμάνσεις της παραγωγής. Θεωρώ λοιπόν ότι οι Δουρούτη έχουν αρκετά σταθερό δίκτυο απορρόφησης των «ελληνικών» προϊόντων στον ιταλικό χώρο, σε αντίθεση με άλλους εμπόρους της διασποράς, των οποίων τα εξαγωγικά φορτία παρουσιάζουν ευκαιριακή ποικιλία. Από το 1830 έως το 1850 περίπου ο εμπορικός οίκος Δουρούτη καλύπτει με πρώτες ύλες, κυρίως μαλλί, βελανίδι και μετάξι, μεταποιητικές δραστηριότητες στο ποντιακό κράτος. Το μαλλί είναι το σήμα κατατεθέν του οίκου Δουρούτη, στο πρώτο μισό του 19ου αι., αφού ακόμη το 1844 ο Κ. Δουρούτης, επειδή δεν μπόρεσε να αγοράσει μαλλιά στην Ακαρνανία εξαιτίας πολιτικών ταραχών συνέστηνε στον αδελφό του να αγοράσει από την Τεργέστη,⁹⁷ προκειμένου προφανώς να καλύψουν τη ζήτηση των πελατών τους. Την ίδια περίοδο φαίνεται να μπαίνουν στις αγορές μαλλιού του ελληνικού χώρου και άγγλοι έμποροι, οι οποίοι εντείνουν τον εμπορικό ανταγωνισμό.⁹⁸ Από την άλλη πλευρά το μετάξι, που παρουσιάζει μια μικρή και διάσπαρτη παραγωγή γίνεται αντικείμενο νέου εμπορικού κυνηγιού. Έτσι από την Αθήνα ο Κ. Δουρούτης διερευνά την παραγωγή «μεταξιού» -θεωρώ ότι εννοεί κουκούλια- στην επαρχία Φθιώτιδας.⁹⁹ Εξάλλου, μπαίνοντας στην αγορά βελανιδιού της Κέας ο Κ. Δουρούτης πληροφορείται ότι η Κέα παράγει 150 - 200 οκ. μετάξι ποιότητας Άνδρου κατάλληλο για εμπορική εκμετάλλευση.¹⁰⁰ Μέσα από την εμπορική διάσταση του μεταξιού και με γνώμονα πάντα αυτή, ο Κ. Δουρούτης θα μπει στην επιχείρηση των μεταξουργείων στη νότια Πελοπόννησο.

93. Μια χαρακτηριστική εμπορική παραγγελία οικοδομικών υλικών, βλ. Γ.Α.Κ., συλλογή Δουρούτη, Κ. Δουρούτης (Μαράθιοι) προς Γ. Δουρούτη (Αγκώνα), 7 Ιαν. 1834, 234.

94. Οι εμπορικοί ανταποκριτές του Δουρούτη εκεί είναι: Π. Αλεξανδράκης (Καλαμίτα), Αλ. Πουλάκης, Π. Αλιμπανιάς, Σ. Μαρής (Γύθειο), Δ. Κ. Κουκουλάκος (Αρσόπολη), Αν. Ηλιάδης (Κροκεές), Ε.Α.Ι.Α., αρχείο Δουρούτη, φκ. 10-11, 1840 - 1842.

95. Στο υλικό του αρχείου του βρίσκεται έντυπη εμπορική εγκύκλιος των Βάσκα & Μοναστηριώτη, Ναύπλιο 1/8/1845 και γφ. εμπορική εγκύκλιος του οίκου Παπαδάση, Αθήνα 1/8/1845, στην ίδια συλλογή, φκ. 17.

96. Στην ίδια συλλογή, φκ. 11, Κ. Δουρούτης (Αθήνα) προς Ι. Δουρούτη (Αγκώνα), 9/21 Δεκ. 1843, φκ. 12 Ν. Μωραΐτινης (Σμύρνη) προς Γ. Δουρούτη (Αγκώνα), 7/25 Ιουλ. 1842.

97. Στην ίδια συλλογή, φκ. 13, Κ. Δουρούτης (Αθήνα) προς Ι. Δουρούτη (Αγκώνα), 9/21 Ιουν. 1844.

98. Η τιμή αγοράς ανέβαινε από 72 λεπτά το 1843 σε 85 λεπτά το 1844, εξαιτίας των υψηλών αγγλικών δασμών, στην ίδια συλλογή, φκ. 13, Κ. Δουρούτης (Αθήνα) προς Ι. Δουρούτη (Αγκώνα), 14/26 Μαΐου 1844.

99. Στην ίδια συλλογή, φκ. 18, Ι. Μοναστηριώτης (Λαμία) προς Κ. Δουρούτη (Αθήνα), 12 Ιουλ. 1846.

100. Στην ίδια συλλογή, φκ. 18, Β. Ιωσήφ (Κέα) προς Κ. Δουρούτη (Αθήνα), 24 Απρ. 1846.

Τα μεταξουργεία στη Νότια Πελοπόννησο

Το μεταξουργείο της Σπάρτης του Κ. Δουρούτη έχει τοποθετηθεί πολύ σωστά στην ιστορική συγκυρία του «προστατευμένου εργαστηρίου» στα πρώτα χρόνια του νεοελληνικού βασιλείου.¹⁰¹ Πρόκειται ουσιαστικά για μια επιχειρηματική προσπάθεια που προσπαθεί να συγκεράσει την τεχνική εμπειρία παραγωγής μεταξιού από τον ιταλικό χώρο (Φοσομπρόνε - Αγκώνα) με τις παραγωγικές δυνατότητες του νότιου πελοποννησιακού χώρου¹⁰² μια συμπληρωματική στις εμπορικές συναλλαγές επιχείρηση, που εντάσσεται στο ευρύτερο σύστημα ανταλλαγών της Αδριατικής. Οι Δουρούτη ήσαν και παρέμειναν έμποροι για ενάμισυ αιώνα περίπου, έως την ίδρυση του μεταξουργείου της Αθήνας. Το καινούργιο στοιχείο που προκύπτει εδώ είναι ότι: οι ντόπιοι «μαγγαναράιοι» μπορεί να ανταγωνίστηκαν με την παραγωγή τους τα μεταξουργεία Δουρούτη στη Σπάρτη και στη Μεσσήνη, αλλά οι ίδιοι παρέμειναν εξαρτημένοι από τον έμπορο, αφού το σταθερό εμπορικό κανάλι για την ευρωπαϊκή κατανάλωση ήταν ο Δουρούτης. Έτσι η αλυσίδα τοπικοί παραγωγοί - τεχνίτες - έμπορος - ευρωπαϊκή αγορά παραμένει αδιάσπαστη.

Ο έπληξ Δουρούτης αποφασίζει να επενδύσει σε μόνιμη μεταποιητική εγκατάσταση στον κατεξοχήν ελληνικό χώρο παραγωγής «μη βιομηχανοποιήσιμου» μεταξιού, στη νότια Πελοπόννησο. Το πελοποννησιακό μετάξι ανήκε στην οικογένεια των χειροποίητων μεταξιών μεσογειακής προέλευσης, τα οποία ακόμη και όταν εύρισκαν τα εμπορικά κανάλια για τις γαλλικές και αγγλικές μεταξοφαντουργίες ήταν πολύ λίγο αξιοποιήσιμα. Το χειροποίητο μετάξι του Φοσομπρόνε υπήρξε ο τελευταίος υπερασπιστής, έως τις πρώτες δεκαετίες του 19ου αι., μιάς πολύ παλιάς παράδοσης στην οποία ο μεταξοτεχνίτης κατέχει μια ιδιαίτερα αναβαθμισμένη θέση. Υπάρχει όμως μιά νομοτέλεια στο κόσμο του μεταξιού: όσο απλή φαίνεται η διαδικασία από την καλλιέργεια του κουκουλιού έως τη χειροποίητα αναπνησιμένη μεταξοκλωστή, τόσο δύσκολη είναι η μετάβαση σε μιά ανώτερη τεχνική, γιατί απαιτείται ένα τεχνολογικό περιβάλλον υψηλού επιπέδου. Πρόκειται για μια πολύ εξευγενισμένη και λεπτή διαδικασία με σοβαρές τεχνικές και κοινωνικές περιπλοκές.¹⁰³

Ο Κ. Δουρούτης, όσο χρόνο προετοιμάζει τα μεταξουργεία της Σπάρτης και της Μεσσήνης, αλλά και αργότερα, δεν παύει να ασκεί το γενικό εισαγωγικό και εξαγωγικό εμπόριο με την Αγκώνα. Εισχωρεί στον πελοποννησιακό χώρο έχοντας εξασφαλίσει τη συνεργασία ενός παλιού και έμπειρου τοπικού εμπόρου, του Μιχαήλ Ιατρού, εκπροσώπου της «άρχουσας τάξης» του Ναυπλίου.¹⁰⁴ Η εμπορική συνεργασία με τον Μιχ. Ιατρό και λιγότερο με τον τσάκωνα Εμμ. Τσούγλο¹⁰⁵ στοχεύει στη διείσδυση και διεύρυνση των εμπορικών δραστηριοτήτων του Δουρούτη στο ελληνικό βασίλειο. Από την άλλη οι δύο πελοποννήσιοι έμποροι αποκτούν έναν καλό και έμπειρο εμπορικό συνεργάτη στο χώρο του γειτονικού, γεωγραφικά, παροικιακού ελληνισμού. Ο Κ. Δουρούτης μαζί με τον Εμμ. Τσούγλο υπογράφουν οκταετή σύμβαση το 1835 με την κυβέρνηση σύμφωνα με την οποία: ενοικιάζουν το δικαίωμα φοροείσπραξης της δεκάτης της κουκουλοπαραγωγής στην Πελοπόννησο καθώς και τις εθνικές μουριές της Λακωνίας, τους παραχωρείται δωρεάν γη για την εγκατάσταση των μεταξουργείων και τέλος τους δίνεται το αποκλειστικό προνόμιο να παράγουν μετάξι ιταλικού τύπου.¹⁰⁶ Πολύ γρήγορα φαίνεται ότι δημιουργούνται προβλήματα

101. Χριστίνα Αγκριαντώνη, *Οι απαρχές της εκβιομηχάνισης στην Ελλάδα τον 19ο αι.*, Αθήνα 1986, σ. 33 κ.εξ.

102. Μαρία Χριστίνα Χατζηϊωάννου, «Η τύχη...», ό.π., σ. 121-123.

103. L. Cafagna, *Dualismo e sviluppo nella storia d'Italia*, Βενετία 1989, σ. xxv.

104. Κ. Σπηλιωτάκης, «Το αρχείο του Μιχαήλ Ιατρού (1802-1893)», *Τετράδια εργασίας Κ.Ν.Ε./Ε.Ι.Ε.*, 6 (1983).

105. Χριστίνα Αγκριαντώνη, *Οι απαρχές...*, ό.π., σ. 20.

106. Στο ίδιο, σ. 35.

στην οικονομική συνεργασία με τον Εμμ. Τσούγλο εξαιτίας, κατά τον Μ. Ιατρό, των υψηλών ιδιωτικών χρεών του προς το Δημόσιο.¹⁰⁷ Ο Κ. Δουρούτης και ο Μ. Ιατρού γίνονται επίσης οι ενοικιαστές της δεκάτης του λαδιού στον Μυστρά και στην Καλαμάτα.¹⁰⁸

Έχουν ήδη περιγραφεί οι περιπέτειες της οικοδόμησης, της εισαγωγής και εγκατάστασης του τεχνικού εξοπλισμού στα μεταξουργεία της Σπάρτης και της Μεσσήνης (Νησί), σε συνδυασμό με τις προστριβές του Δουρούτη με τους ιταλούς τεχνίτες που μετακλήθηκαν από την Αγκώνα για την αναπήνιση (μεταξοκλωσία) του πελοποννησιακού μεταξιού. Ιταλοί τεχνίτες πλαισίωσαν τα μεταξουργεία από την αρχή της λειτουργίας τους έως και το 1845 τουλάχιστον.¹⁰⁹ Από τη μια μεριά οι συγκρούσεις με τους ιταλούς τεχνίτες, και από την άλλη οι τοπικοί ανταγωνισμοί αναγκάζουν τον επιχειρηματία Δουρούτη να αναζητήσει ειδικευμένους τεχνίτες με εξαρτημένη σχέση εργασίας στην πόλη της Λιβαδειάς. Τη θέση της ιταλίδας αρχιεργάτριας Teresa Loviselli στα μεταξουργεία φαίνεται να καταλαμβάνει το 1844 μια ελληνίδα τεχνίτρια από τη Λιβαδειά, ένα τόπο που είχε μακρά παράδοση στη μεταποίηση της υφαντικής ίνας (μαλλί, βαμβάκι) σε ύφασμα. Η τεχνίτρια μεταναστεύει εποχικά από τον τόπο της, (Λιβαδειά, Αθήνα, Πειραιάς- μέσω θαλάσσης- [Καλαμάτα], Μεσσήνη, Σπάρτη) για 40 - 43 μέρες και μεροκάματο 4 δρχ.¹¹⁰ Γίνεται φανερό ότι στο τοπικό επίπεδο οι κοινωνικές αντιστάσεις στην ορθολογικά οργανωμένη παραγωγή των μεταξουργιών αποτέλεσαν δομική δυσκολία στη μεταφύτευση της αστικής μεταξουργίας του Φοσομπρόνε στον αγροτικό χώρο της νότιας Πελοποννήσου.

Κύριος θετικός παράγοντας σε αυτή την επιχείρηση είναι το καλό κοινωνικό δίκτυο του Δουρούτη που ξεκινά από τους Έλληνες που πέρασαν από την παροικία της Αγκώνας και φτάνει ως τους προύχοντες του πελοποννησιακού χώρου και τον ίδιο τον βασιλιά Όθωνα. Ένα κοινωνικό πλαίσιο αναφοράς και στήριξης που έχει αρχίσει να δημιουργείται από την εποχή της εμπορικής διασποράς των καλαρρυτινών εμπόρων στις παροικίες της ιταλικής χερσονήσου. Η παρουσία του Κ. Δουρούτη, από τη στιγμή που εγκαθίσταται στον ελληνικό χώρο, δεν είναι παρά το κοινωνικό και το εμπορικό του κεφάλαιο· πιθανόν να υπήρχε και κάποια πατρογονική κτηματική περιουσία στην τουρκοκρατούμενη περιοχή των Ιωαννίνων. Ο Κ. Δουρούτης χρηματοδοτεί με το εμπορικό του κεφάλαιο τα μεταξουργεία, ενώ συνεχίζει τις εμπορικές επιχειρήσεις με τον Μ. Ιατρό μεταξύ Πελοποννήσου και ιταλικής χερσονήσου, ακολουθώντας το παλιό σύστημα ανταλλαγών του 18ου αι. Πάντως, από τη μεταξύ τους αλληλογραφία γίνεται φανερό ότι και το κεφάλαιο χρηματοδότησης των μεταξουργιών έρχεται από την Αγκώνα. Ίσως έτσι να ισοσταθμίζεται η αξία του εξωτερικού εμπορίου με τον ελληνικό χώρο.

Όλος ο εξοπλισμός, τεχνολογικός και υλικά κατασκευής, μαζί με τους τεχνίτες εισάγεται από την Αγκώνα. Μπορούμε να υποθέσουμε μερικούς τουλάχιστον το κόστος κατασκευής των μεταξουργιών: για 36 από τα 44 καζάνια του μεταξουργείου της Σπάρτης και 24 από τα 42 της Μεσσήνης μαζί με τις αναπηνιστικές μηχανές απαιτήθηκαν 1.516,75 σκούδα,¹¹¹ για τα καρφιά και τη ξυλεία 590,38 σκούδα και τέλος για ναύλο μεταφοράς από την Αγκώνα 300 σκούδα. Το σύνολο χωρίς την αμοιβή του αρχιτέκτονα και των μαστόρων αθροίζεται σε 2.407,13 σκούδα [2.672 δρχ.]. Για να κρατήσουμε ένα μέτρο σύγκρισης σχετικά με το μέγεθος των δαπανών σημειώνουμε ότι 5.000 οκ. μαλλί εκκαθάριζαν το 1835 στην Αγκώνα 745 σκούδα

107. Ε.Α.Ι.Α., συλλογή Δουρούτη, φκ. 8, Μ. Ιατρός (Ναύπλιο) προς Γ. Δουρούτη (Αγκώνα), 26 Μαΐου 1837.

108. Στην ίδια συλλογή, φκ. 7, Μ. Ιατρός (Ναύπλιο) προς Γ. Δουρούτη (Αγκώνα), 17 Νοεμβρ. 1836.

109. Μαρία Χριστίνα Χατζηϊωάννου, «Η τύχη...», ό.π., σ. 121-131.

110. Ε.Α.Ι.Α., αρχείο Δουρούτη, φκ. 13, Π. Δημητρίου (Νησί) προς Κ. Δουρούτη (Αθήνα), 23 Αυγ. 1844 και επιστολή της ίδιας που ζητά προκαταβολή της αμοιβής της Ελένης Σουσανίτζα (Σπάρτη) προς Κ. Δουρούτη (Αθήνα), 14 Οκτ. 1844.

111. Στην ίδια συλλογή, φκ. 8, Μ. Ιατρός (Ναύπλιο) προς Γ. Δουρούτη (Αγκώνα), 24 Μαρτ. 1837 και 26 Ιουν. 1837. Για τον τελικό αριθμό των καζανιών βλ. Κ. Σπηλιωτάκης, «Το αρχείο...», ό.π., σ. 28.

[827 δρχ.].¹¹² Η συνολική αξία των εγκαταστάσεων, ακόμη και αν έφθανε τις 4.000 - 4.500 δρχ. δεν είναι υπερβολική για την πάγια δαπάνη μιάς τόσο «προστατευμένης» μεταποιητικής δραστηριότητας. Το πρόβλημα όμως είναι ότι αυτή η δαπάνη επιβαρύνθηκε με τα έξοδα λειτουργίας των πρώτων ετών, χωρίς ικανοποιητικά αποτελέσματα παραγωγής σε ένα τόπο όπου το χρέυμα ήταν ιδιαίτερα ακριβό.

Το 1837 άρχισαν να λειτουργούν τα μεταξουργεία Δουρούτη - Ιατρού - Τσούχλου. Το όνομα του Τσούχλου δεν εμφανίζεται μετά τα πρώτα συμβόλαια, ενώ στενά οικονομικά συμφέροντα συνδέουν τον Κ. Δουρούτη με τον Μ. Ιατρού, ο οποίος και ενημερώνει λεπτομερώς τον Ιωάννη Δουρούτη στην Αγκώνα.¹¹³ Ο Ιατρός και ο Δουρούτης εξακολουθούν να κυνηγούν φορτία βελανιδιού, αλλά και τοπικού μεταξιού για τις αγορές της Αγκώνας, της Ρώμης και του Λιβόρνου. Στα μεταξουργεία στη Σπάρτη και στη Μεσσήνη με 10 λίβρες κουκούλια έβγαζαν 1 οκά καλό μετάξι και με 12 λίβρες έβγαζαν 1 οκά μετάξι ιταλικού τύπου, το οποίο όμως είχε τα διπλά έξοδα από το πρώτο.¹¹⁴ Στο Φοσομπρόνε 1 λίβρα καλό μετάξι, ώστε να είναι ανταγωνιστικό στην αγορά, χρειαζόταν 14 λίβρες κουκούλι.¹¹⁵ Το καλοκαίρι του 1837 το πρώτο δείγμα παραγωγής μεταξιού ιταλικού τύπου των μεταξουργείων Δουρούτη είχε προορισμό: 4 κάσες για τους «Αδελφούς Ράλλη» στο Λονδίνο μέσω του εμπόρου Λ. Λαζάρου στη Πάτρα που φόρτωνε σταφίδα από το Αίγιο, 2 κάσες για τους «Κλάρκ και Σια» στη Ζάκυνθο, οι οποίοι προφανώς φόρτωναν και αυτοί σταφίδα για την Αγγλία, 2 κάσες για την Αγκώνα και άλλες 4 για το ίδιο λιμάνι μέσω Ναυπλίου.¹¹⁶ Έτσι το μετάξι ακολουθούσε το δρόμο της σταφίδας για την Αγγλία, ένδειξη ότι παραμένει ακόμη ένα συμπληρωματικό εμπορικό προϊόν. Η τιμή πώλησης του μεταξιού ιταλικού τύπου στο Λονδίνο ήταν 26 - 26 1/2 σελίνια.¹¹⁷ Το μετάξι όμως του Δουρούτη χρειαζόταν καλύτερη επεξεργασία, γι' αυτό και πουλήθηκε στο Λονδίνο σε «σκοτωμένη» τιμή, μόλις 19 σελίνια.¹¹⁸

Τα πρώτα χρόνια των μεταξουργείων σηματοδοτούνται από αντίξοες εσωτερικές και εξωτερικές συνθήκες λειτουργίας, όπως είναι οι εγγενείς δυσκολίες της επιχείρησης και η κάμψη της ευρωπαϊκής ζήτησης για το μετάξι τύπου Φοσομπρόνε. Το 1838 η σοδιά των κουκουλιών ήταν μειωμένη κατά 20% εξαιτίας ενός «καυτού αέρα» και οι προοπτικές ήταν δυσώιωνες για τα επόμενα 3 χρόνια. Το ίδιο καλοκαίρι στη Σπάρτη αγόραζαν καθημερινά κουκούλια, απ' όπου μπορούσαν, για να καλύψουν τις ανάγκες του μεταξουργείου, στο οποίο δούλευαν 40 καζάνια, που έβγαλαν τουλάχιστον 342 οκ. μετάξι καθαρό, ενώ το μεταξουργείο της Μεσσήνης έβγαλε άλλες 125 οκ.¹¹⁹ Μέσα στη δεκαετία του 1840 η ποιότητα του αναπηρισμένου μεταξιού των μεταξουργείων της Σπάρτης και της Μεσσήνης δεν είχε σταθεροποιηθεί, και όταν έφθασε να είναι ανταγωνιστική, η πολύ μικρή, ούτως ή άλλως, παραγωγή τους, η ζήτηση για το μετάξι τύπου Φοσομπρόνε στην αγορά του Λονδίνου είχε πέσει πολύ χαμηλά.

Το 1840 η τιμή πώλησης στην Πάτρα του αναπηρισμένου κατά τον «ιταλικό τρόπο» μεταξιού ήταν τόσο επιζήμια, ώστε κατά τον Μ. Ιατρού συνέφερε να το είχαν πουλήσει κουκούλι παρά να το αναπηρίσουν, πολύ χειρότερα μάλιστα που τους είχαν μείνει και άλλες 7 κάσες μετάξι απούλητες. Η τιμή πώλησης του μεταξιού της παραγωγής τους στη Μασσαλία ήταν 17% χαμηλότερη από την τρέχουσα τιμή πώλησης, εξαιτίας της ποιότητάς του.¹²⁰ Την επόμενη χρονιά η ποιότητα του μεταξιού του μεταξουργείου της

112. Στην ίδια συλλογή, φκ. 7, Μ. Ιατρός (Ναύπλιο) προς Γ. Δουρούτη (Αγκώνα), 29 Οκτ. 1835.

113. Διάσπαρτες επιστολές του Μ. Ιατρού από το Ναύπλιο και την Αθήνα προς τον Ι. Δουρούτη στην Αγκώνα βρίσκονται στους φκ. του αρχείου Δουρούτη στο Ε.Α.Ι.Α., αλλά και ως αντίγραφα των επιστολών του στο αρχείο του, βλ. Ευρετήριο, λήμμα Δουρούτη, Κ. Σπηλιωτόσης, «Το αρχείο Μιχαήλ Ιατρού...», ό.π.

114. Ε.Α.Ι.Α., αρχείο Δουρούτη, φκ. 8, Μ. Ιατρός (Ναύπλιο) προς Γ. Δουρούτη (Αγκώνα), 26 Ιουν. 1837.

115. Giuliana Caregas, «L'industria serica a Fossombrone...», ό.π., σ. 131.

116. Την ίδια περίοδο μαζί με τους εποχικούς ιταλούς τεχνίτες ταξίδευαν από το Γύθειο για την Αγκώνα και φορτία βελανιδιού, Ε.Α.Ι.Α., αρχείο Δουρούτη, φκ. 8, Μ. Ιατρός (Αθήνα) προς Γ. Δουρούτη (Αγκώνα), 30 Νοεμβ. 1837.

117. Στην ίδια συλλογή, φκ. 8, Ι. Δουρούτης (Αγκώνα) προς Κ. Δουρούτη, 20 Σεπτ./2 Οκτ. 1837.

118. Στην ίδια συλλογή, φκ. 8, Ι. Δουρούτης (Αγκώνα) προς Κ. Δουρούτη, 20 Σεπτ./2 Οκτ. 1837. Κ. Δουρούτης (Γύθειο) προς Ι. Δουρούτη (Αγκώνα), 31 Δεκ. 1837 και φκ. 9, Μ. Ιατρός (Ναύπλιο) προς Ι. Δουρούτη (Αγκώνα), 31 Μαΐου 1838.

119. Στην ίδια συλλογή, φκ. 9, Μ. Ιατρός (Ναύπλιο) προς Ι. Δουρούτη (Αγκώνα), 31 Μαΐου 1838, Κ. Δουρούτης (Σπάρτη) προς Ι. Δουρούτη (Αγκώνα), 13 Ιουλ. 1838, Μ. Ιατρός (Ναύπλιο) προς Γ. Δουρούτη (Αγκώνα), 13 Αυγ. 1838, 30 Αυγ. 1838, 29 Σεπτ. 1838.

120. Στην ίδια συλλογή, φκ. 10, Μ. Ιατρός (Ναύπλιο) προς Γ. Δουρούτη (Αγκώνα), 15 Μαρτ. 1840 και 31 Ιουλ. 1840.

Σπάρτης δεν είχε ακόμη σταθεροποιηθεί, σύμφωνα με τις εκτιμήσεις του ειδικού στο Φοσομπρόνε L. Buffoni.¹²¹ Φαίνεται ότι ειδικά το μετάξι του μεταξουργείου της Σπάρτης, που ήταν το μεγαλύτερο και το αριότερο, παρουσίαζε κάποιο ελάττωμα στην ποιότητά του. Έτσι το 1841 ο Ι. Δουρούτης προτιμούσε να πουλήσει σε καλή τιμή στην Αγκώνα τόσο το μετάξι της Σπάρτης, όσο και εκείνο της Μεσσήνης, αφού δεν ήταν ανταγωνιστικά για την αγορά του Λονδίνου.¹²²

Τελικά μετά από έξι χρόνια λειτουργίας πουλήθηκαν στο Λονδίνο 15 κάσες μετάξι, στην επιθυμητή τιμή, παραγωγής του μεταξουργείου της Μεσσήνης, ενώ 8 κάσες από το μεταξουργείο της Σπάρτης έμειναν απούλητες.¹²³ Στα 1844-1845 η λειτουργία και η παραγωγή των μεταξουργείων της Σπάρτης και της Μεσσήνης φαίνεται να ομαλοποιείται. Οι εργασιακές σχέσεις στα μεταξουργεία, μετά την όξυνση με το ζεύγος Loviselli, αλλά και με τους «μαστόρους μαγγανιατόρες», φαίνονται πιο ήρεμες. Έτσι το μεταξουργείο στη Μεσσήνη με τη λιβαδίτισσα αρχιεργάτρια και χαμηλούς παραγωγικούς ρυθμούς έφθασε τις 5 λίτρες την ημέρα με 180 δράμια το καζάνι.¹²⁴ Τον Σεπτέμβριο του 1844 ο Κ. Δουρούτης ετοίμαζε αποστολή με 20 κάσες μετάξι από τον Πειραιά για τους Ταμπάκο - Γεραλόπουλο στο Λονδίνο, ενώ παράλληλα ο Αθ. Δουρούτης αναχωρούσε για τη Μασσαλία.¹²⁵

Όταν το σύστημα παραγωγής και πώλησης φαίνεται να αποκτά κάποια ισορροπία έχουμε φθάσει στα 1846, οπότε κανονικά τα παραχωρηθέντα προνόμια παύουν να ισχύουν· όχι πως το αποκλειστικό προνόμιο παραγωγής αναπληρωμένου μεταξιού στα δύο μεταξουργεία δεν είχε καταστρατηγηθεί από τους τοπικούς παραγωγούς. Τελικά οι Δουρούτη - Ιατρός μπορεί να έχασαν γρήγορα την αποκλειστικότητα της παραγωγής, φαίνεται όμως ότι κατάφεραν να ελέγχουν εμπορικά την «ανεξάρτητη» τοπική παραγωγή. Η παραγωγή αναπληρωμένου μεταξιού ιταλικού τύπου των μεταξουργείων της Σπάρτης και της Μεσσήνης στόχευε αποκλειστικά στην αγορά του Λονδίνου, της Μασσαλίας ή τουλάχιστον της Αγκώνας, γιατί δεν υπήρχε δυνατότητα απορρόφησης στον χώρο του ελληνικού βασιλείου. Συνεπώς και η παραγωγή των τοπικών ανεξάρτητων «μαγγαναραιών» από τον Μυστρά στόχευε στην ευρωπαϊκή αγορά, στην οποία όμως μόνο οι Δουρούτη - Ιατρός είχαν εμπορική πρόσβαση. Πράγματι το 1846 τα μηνύματα για το μετάξι τύπου Ιταλίας ήταν απογοητευτικά, τόσο από το Λονδίνο από τους «Ταμπάκο, Μικρουλάκη και Μαυρογορδάτο», όσο και από τη Μασσαλία, όπου η τιμή πώλησης μεταξιού παραγωγής τοπικού μάγκανου είχε πέσει κατά 15%.¹²⁶ Έτσι ο συντηρητικός έμπορος Μ. Ιατρός παρατηρούσε ότι εφόσον το μετάξι ιταλικού τύπου ήταν σε «αζητησία» και τα κουκούλια της Πελοποννήσου εξαιτίας της μικρής παραγωγής είχαν υψηλή τιμή αγοράς, ίσως δεν συνέφερε να προβλέψουν κουκούλια για τα μεταξουργεία. Αντίθετα οι τοπικοί «μαγγαναραίοι» οι οποίοι αναπλήνιζαν μετάξι ιταλικού τύπου με αρκετό κέρδος για δύο συνεχή χρόνια θα έμπαιναν σε προαγορές κουκουλιών άκριτα, χωρίς να γνωρίζουν τις τιμές πώλησης στο Λονδίνο και στη Μασσαλία.¹²⁷ Το συγκριτικό πλεονέκτημα του εμπόρου της διασποράς, που έχει πρόσβαση στην εμπορική πληροφορία, αναδεικνύεται ανάγλυφα σε αυτή την περίπτωση. Πράγματι ενώ οι τεχνίτες του Μυστρά αγόραζαν κουκούλια σε υψηλές τιμές αγνοώντας τις τιμές πώλησης στην Ευρώπη, κάποιοι άλλοι έμπαιναν στην αγορά κουκουλιού γνωρίζοντας πολύ καλά τα παιχνίδια της αγοράς σε αυτή τη κρίσιμη περίοδο: οι χιώτες έμποροι.¹²⁸ Την ίδια κάμψη στη ζήτηση του χειροποίητου μεταξι-

121. Στην ίδια συλλογή, φκ. 10, Ι. Δουρούτης (Αγκώνα) προς Κ. Δουρούτη (Αθήνα), 2 Αυγ. 1841 συνοδευόμενη από επιστολή του L. Buffoni (Fossombrone) προς G. Spadoni (Ancona), 18 Ιουλ. 1841.

122. Στην ίδια συλλογή, φκ. 11, Ι. Δουρούτης (Αγκώνα) προς Κ. Δουρούτη (Αθήνα), 5/17 Οκτ. 1841.

123. Στην ίδια συλλογή, φκ. 11, Κ. Δουρούτης (Αθήνα) προς Ι. Δουρούτη (Αγκώνα), 9/21 Δεκ. 1843.

124. Στην ίδια συλλογή, φκ. 13, Πέτρος Δημητρίου (Νησί) προς Κ. Δουρούτη (Αθήνα), 23 Αυγ. 1844. Το 1845 ο Κ. Δουρούτης κατεβαίνει στη Σπάρτη και συνάπτει εποφελές για την εταιρεία συμφωνητικό με τον ιταλό P. Barbuti που περιλαμβάνει από την καλλιέργεια των μουριών ως την επιστάσια και των δύο μεταξουργείων, στην ίδια συλλογή, φκ. 15, συμφωνητικό 28 Απρ. 1845.

125. Στην ίδια συλλογή, φκ. 13, Κ. Δουρούτης (Αθήνα) προς Ι. Δουρούτη (Αγκώνα), 9/21 Σεπτ. 1844 και 9/21 Οκτ. 1844.

126. Στην ίδια συλλογή, φκ. 18, Μ. Ιατρός (Ναύπλιο) προς Γ. Δουρούτη (Αγκώνα), 19 Μαΐου 1846, 26 Οκτ. 1846 και 8 Δεκ. 1846.

127. Στην ίδια συλλογή, φκ. 19, Μ. Ιατρός (Ναύπλιο) προς Γ. Δουρούτη (Αγκώνα), 28 Απρ. 1846.

128. Στην ίδια συλλογή, φκ. 19, Μ. Ιατρός (Ναύπλιο) προς Γ. Δουρούτη (Αγκώνα), 3 Αυγ. 1846.

ού κατά τον ιταλικό τρόπο στην αγορά του Λονδίνου και της Μασσαλίας διαμηνύει και το 1847 ο Μ. Ιατρός. Η γενική οικονομική κατάσταση χειροτερεύει το 1848 όταν η ευρωπαϊκή αγορά ταράσσεται και από τις πολιτικές εξεγέρσεις.¹²⁹

Κάπου εδώ κλείνει και η ιστορία των πρώτων μεταξουργιών στη νότια Πελοπόννησο. Ο F. Strong, αυστηρός κριτής του ελληνικού βασιλείου στα πρώτα βήματά του, θεωρούσε μεγάλη αποτυχία την παραχώρηση προστατευτικού προνομίου σε έναν «ιταλό», του οποίου η επιχείρηση είχε τόσο φτωχό αποτέλεσμα, αφού το μετάξι του ήταν άχρηστο στην αγορά του Λονδίνου και του Μάντσεστερ και μόνο στη Λυών καταναλώθηκε ως υφάδι για την κατασκευή μεταξωτής κορδέλας.¹³⁰ Σαραντα χρόνια αργότερα ένας γάλλος, ο H. Belle, ήταν πιο συγκαταβατικός στην κρίση του για την ίδια επιχείρηση. Είναι ο πρώτος που αναγνωρίζει ως κύρια αιτία της αποτυχίας της επιχείρησης τον ανταγωνισμό των πλανόδιων «μαγγαναράιων», οι οποίοι στις μέρες του είχαν πλέον παραγκωνιστεί από τον βιομηχανικό ανταγωνισμό.¹³¹ Και οι δύο απόψεις ήταν σε γενικές γραμμές σωστές, το μόνο που παραγνώριζαν, στο επίπεδο του επιχειρηματία, ήταν οι εμπορικές διεξοδοί του Δουρούτη. Ο Ν. Δαμασκηνός, πιθανόν συγγενής του παλιού εμπορικού συνεργάτη των Δουρούτη στη Κέρκυρα,¹³² εξαιρεί το [1855] την επιχειρηματική προσπάθεια του Κ. Δουρούτη, που έδωσε νέα εξαγωγική διάσταση στο ελληνικό μετάξι, αγγέλλει την έναρξη λειτουργίας της Σηριακής Εταιρείας και ζητά από την κυβέρνηση νέα προστατευτικά μέτρα για το μετάξι.¹³³ το ισχυρό κράτος εξακολουθεί να παραμένει το ζητούμενο μιας μεγάλης μερίδας ελλήνων επιχειρηματιών.

Το σημαντικότερο αποτέλεσμα όμως των μεταξουργιών της Σπάρτης και της Μεσσήνης δεν είναι η ίδια η παραγωγή τους, αλλά το γεγονός ότι σηματοδοτούν στις δεκαετίες του 1830 - 1840 το πέρασμα σε μια νέα εποχή για την οικονομία του ελληνικού κόσμου. Στο επίπεδο της ιστορίας της επιχείρησης Δουρούτη, το πέρασμα από το εμπόριο του μάλλινου υφάσματος στις αγροτικές πρώτες ύλες, στο μαλλί και τέλος στο μετάξι αναδεικνύει την αδιάσπαστη δυναμική της εμπορικής δραστηριότητας, καθώς και την άμεση σχέση με την ευρωπαϊκή βιομηχανική παραγωγή. Το μετάξι δημιούργησε την οικονομική συνέχεια της επιχείρησης, αφού το μετάξι έστω και με προβλήματα είναι το πρώτο μεταποιημένο προϊόν που μπορεί να βάλει την ελληνική επιχείρηση στην ευρωπαϊκή αγορά. Το επιχειρηματικό πρότυπο των Δουρούτη προσδιορίζεται καταρχήν από την ορεινή οικονομία των Καλαρρυτών και τα όρια της ελληνικής παροικίας της Αγκώνας. Μετά την Αδριατική το πέρασμα στο ελληνικό κράτος είναι η ομαλή κατάληξη μιας μακράς διαδρομής.

Η διάσπαση μέσα στην οικογένεια

Το πρόβλημα της οικογένειας ως οικονομικού και κοινωνικού κυττάρου της επιχείρησης έχει απασχολήσει επαρκώς την ιστοριογραφία. Μόνον όμως μέσα από τη μελέτη της κάθε μίας επιχείρησης μπορεί να εμπλουτιστεί ο ιστοριογραφικός τύπος της οικογενειακής επιχείρησης. Ξεπερνώντας το φόβο της παραδοσιακής ιστοριογραφίας με τη λατρεία του ατόμου και της μονάδας, καθώς και μια τάση της νέας ιστοριογραφίας για τη δημιουργία μοντέλων που στηρίζονται αποκλειστικά σε γενικά και πο-

129. Στην ίδια συλλογή, φκ. 19, Μ. Ιατρός (Αθήνα) προς Γ. Δουρούτη (Αγκώνα), 13 Απρ. 1847 και 25 Ιουλ. 1848.

130. F. Strong, *Greece as a kingdom*, Λονδίνο 1842, σ. 182-183. Το κέντρο κατασκευής μεταξωτής κορδέλας ήταν το Saint Étienne κοντά στη Λυών.

131. H. Belle, *Trois années en Grèce*, Παρίσι 1881, σ. 348. Τον καταστρεπτικό ανταγωνισμό των τοπικών «μαγγαναράιων» ως συμβολή στην αποτυχία των ίδιων μεταξουργιών αναδεικνύει και η Χριστίνα Αγκριαντώνη, *Οι απαρχές...*, ό.π., σ. 38.

132. *Ο.π.*, σ. 10.

133. N. Damaschinos, *De la sérériculture en Grèce*, χ. χ., σ. 363-366. Ο συγγραφέας πρέπει να ταυτίζεται με τον Ν. Δαμασκηνό (Κέρκυρα 1834 - Αθήνα 1910), ο οποίος το 1856-1865 ήταν δικηγόρος στο Παρίσι, το 1865 έγινε καθηγητής του Γαλλικού Δικαίου στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας και το 1884 καθηγητής του Εμπορικού Δικαίου, βλ. Δ. Α. Δημητριάδης, *Απάνθισμα βιογραφικών των από της συστάσεως του Ελληνικού Πανεπιστημίου εκλιπόντων του βίου καθηγητών αυτού (1837-1916)*, Αθήνα 1916, σ. 167-170.

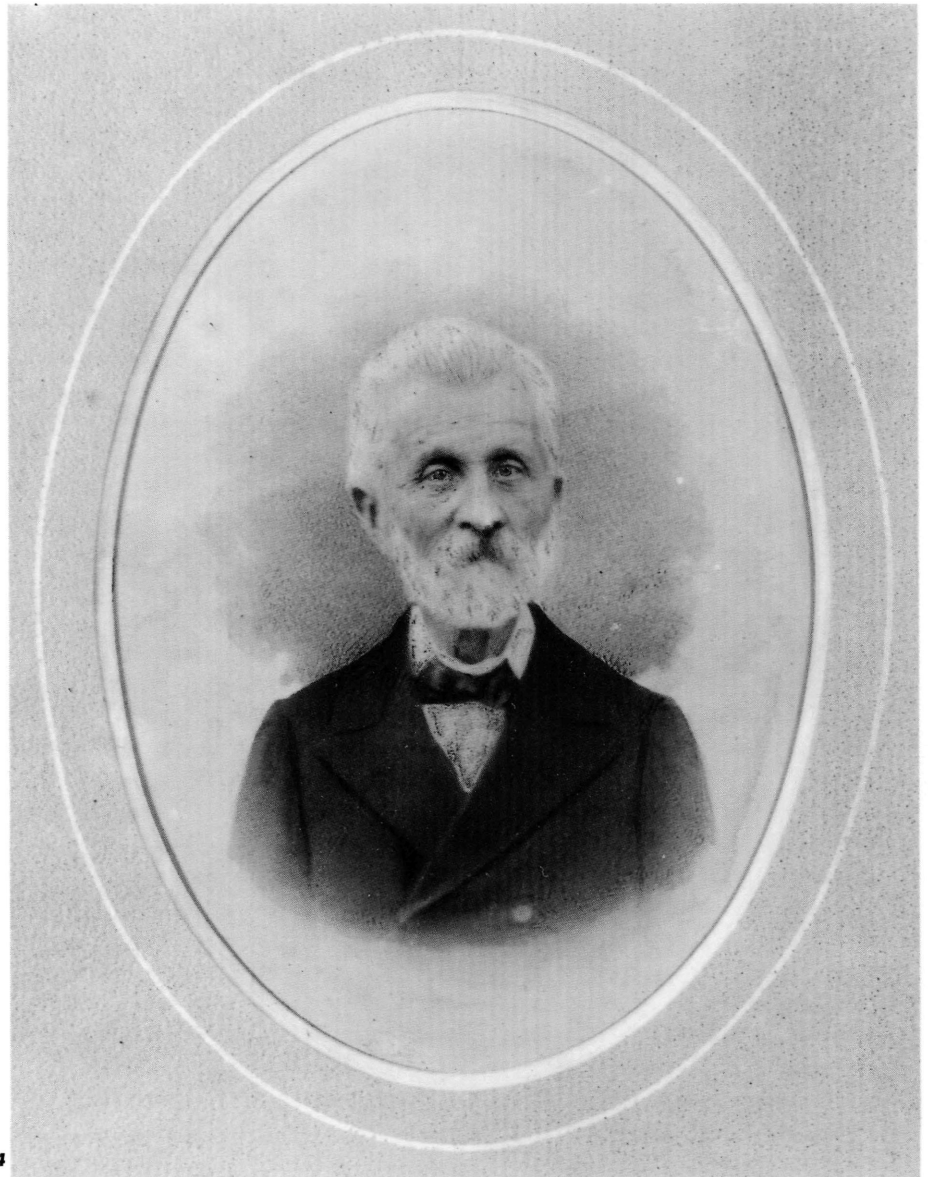
3. Φωτογραφία του Κωνσταντίνου Δουρούτη (1809-1878), φωτογράφος Thiebault, 10X16 εκ. (Αρχείο Χρήστου Ζιούλα).

σοτικά δεδομένα, η βιογραφική ανάλυση της επιχείρησης προσφέρει, νομίζω, μια από τις πιο γόνιμες μεθοδολογικές επεξεργασίες που ξεπερνά ανιστόρητες στατιστικές ισοπεδώσεις.

Η οικογένεια Δουρούτη λοιπόν ξεκινά από ένα συγκεκριμένο παραδοσιακό οικονομικό δίκτυο του τουρκοκρατούμενου και του παροικιακού ελληνισμού, στο οποίο η δυσκολία πρόσβασης στους ευρωπαϊκούς πιστωτικούς θεσμούς, η ανασφάλεια του ξένου τόπου και άλλες παράμετροι επι-

3

4. Φωτογραφία του Αθανάσιου Δουρούτη (1816 -1901), 23X18 εκ. (Αρχειο Χρήστου Ζιούλα).

4

βάλλουν την κυριαρχία της οικογένειας περιορισμένης ή διευρυμένης με γαμήλιες συμμαχίες, καθώς και τους εθνοτοπικούς συνασπισμούς. Εξάλλου το μικρής κλίμακας εμπόριο των επενδυτών και του μάλλινου υφάσματος στον 18ο αι., ως χώρος κοινωνικής αναπαραγωγής, θέτει τα όρια της οικογενειακής κληρονομιάς και της κοινωνικής κινητικότητας. Οι δομές της οικογενειακής επιχείρησης συγκρούονται με τις νέες στρατηγικές. Έτσι στον 19ο αι. φθάνουμε σε μια ακραία αντιπαράθεση: από τη μια πλευρά η κυριαρχία μιάς ορισμένης ομάδας στο επάγγελμα (εμπορική ιδιότητα), που κληροδοτεί από τη μια γενιά στην άλλη τον οικονομικό της πλούτο, με ελεγχόμενη πολιτική γαμήλιων συμμαχιών από άτομα της ίδιας εθνοτοπικής ομάδας και από την άλλη πλευρά το ίδιο το εμπόριο, μια ελεύθερη ζώνη με ανοικτούς κοινωνικούς ορίζοντες. Εδώ πλέον η οικονομική συνέχεια ανήκει όχι στις ριζωμένες τοπικά και κοινωνικά οικογένειες, αλλά σε οικογένειες «εν τω γίγνεσθαι».¹³⁴

134. Από τη μεγάλη σχετική βιβλιογραφία θα ήθελα να σημειώσω ένα παλιό δημοσίευμα, το αφιέρωμα "L'atelier et la boutique", *Le mouvement social*, 108 (1979), και ιδιαίτερα το άρθρο του: A. Faure, «L'épicerie parisienne au XIXe s. ou la corporation éclatée», σ. 113-130.

Το αρχειακό υλικό που χρησιμοποιήσα για την ιστορία της οικογένειας Δουρούτη είναι διεσπαρμένο στα Γ.Α.Κ., στο μουσείο Μπενάκη και στο Ε.Λ.Ι.Α. Επίσης στο Αρχείο του Υπουργείου Εξωτερικών υπάρχουν έγγραφα που αφορούν τις διπλωματικές δραστηριότητες των Δουρούτη στην Αγκώνα, καθώς και στο ιδιωτικό αρχείο Μιχαήλ Ιατρού, υπάρχει υλικό που αφορά τους Κωνσταντίνο και Αθανάσιο Δουρούτη.¹³⁵ Το υλικό καλύπτει κυρίως τον Γεώργιο Ιωάννου Δουρούτη (Καλαρρύτες 1770 - Αγκώνα 1836), γενάρχη της ηπειρώτικης οικογένειας, και τους δυο γιούς του Κωνσταντίνο (Καλαρρύτες 1809 - Αθήνα 1878) (βλ. εικ. 3), Αθανάσιο (Καλαρρύτες 1816 - Αθήνα 1901) (βλ. εικ. 4) και λιγότερο τον πρωτότοκο Ιωάννη (Καλαρρύτες 1798 - Αγκώνα 1852), τον μόνο που παρέμεινε με τον πατέρα του στην Αγκώνα, ενώ οι άλλοι δύο μετεγκαταστάθηκαν στην Αθήνα μετά την ίδρυση του ελληνικού κράτους.

Το διαθέσιμο αρχειακό υλικό δεν μας επιτρέπει να παρακολουθήσουμε ισότιμα την πορεία και τις σχέσεις της οικογένειας του Γ. Δουρούτη. Κατά τη διάρκεια της παραμονής του Κ. Δουρούτη στην Κέρκυρα η αλληλογραφία με την οικογένειά του στην Αγκώνα είναι πυκνή. Ο πατέρας του τον προσφωνεί Κωσταντή Γ. Δουρούτη, ενώ ο ίδιος υπογράφει στα ιταλικά Costantino di Giorgio Durutti, πρώτη διαφοροποίηση από το παλιό λεξιλόγιο του πραγματευτή και στροφή σε δυτικές συνήθειες. Ο Κωνσταντίνος Δουρούτης είναι αυτός που άνοιξε μια νέα διάσταση στην οικογενειακή εμπορική επιχείρηση του Γεώργιου Δουρούτη και τα βήματά του θα ακολουθήσει ο Αθανάσιος Δουρούτης. Αντίθετα ο πρωτότοκος Ιωάννης Δουρούτης φαίνεται ότι όχι μόνο παρέμεινε στην Αγκώνα, όπου και πέθανε, αλλά διατήρησε και το παλαιό εμπορικό σύστημα. Δεν είναι τυχαίο εξάλλου ότι παντρεύτηκε και Καλαρρυτινή, τη Σωσάνη Πρινάρη.¹³⁶ Η οικογένεια Πρινάρη θα πρέπει να ανήκει στην πρώτη καλαρρυτινή διασπορά και ήταν εγκατεστημένη στο Σαν Σεβέρο (San Severo) μιά εύφορη αγροτική περιοχή της Απουλίας, όπου η οικογένεια είχε και έγγαιο ιδιοκτησία.¹³⁷

Το δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1830 είναι ιδιαίτερα σημαντικό για την αναδιάθρωση της δομής του εμπορικού οίκου Δουρούτη. Η εμπορική εγκύκλιος της 13ης Μαρτίου 1837 πληροφορεί ότι μετά τον θάνατο του γενάρχη της οικογένειας στην Αγκώνα, ο εμπορικός οίκος Γ. Δουρούτη -πρόκειται προφανώς για ομόρρυθμη εταιρεία- παραμένει με την ίδια επωνυμία και δικαίωμα υπογραφής έχει ο Ιωάννης Δουρούτης.¹³⁸ Στο τέλος του 1837 ο εικοσάχρονος Αθανάσιος Δουρούτης πηγαίνει καταρχήν στη Σπάρτη και στο Ναύπλιο, όπου υποφέρει από πυρετούς, με σκοπό να σπουδάσει στο νεοσύστατο ελληνικό πανεπιστήμιο στην Αθήνα.¹³⁹ Ο Αθανάσιος Δουρούτης είχε μάθει ελληνικά στην Αγκώνα από τον Δ. Βρανά και στην Ελλάδα από τον Γ. Γεννάδιο και τον Ν. Βάμβα. Τελικά σπούδασε νομικά στο Παρίσι το 1842 και γίνεται ο διανοούμενος επιχειρηματίας της οικογένειας, συνιδρυτής του μεταξοβιομηχανίας.¹⁴⁰ Οι σχέσεις του με τον Αλ. Κουμουνδούρο και τους Αδελφούς Ζάππα, αλλά και τον γάλλο πολιτικό Emile Ollivier¹⁴¹ σε συνδυασμό με την οικονομική του δραστηριότητα αρχούν νομίζω για να τον κατατάξουν στην ομάδα των εκσυγχρονιστών του νεοελληνικού κράτους.¹⁴²

Η διάρρηξη του καλαρρυτινού κυκλώματος της γενιάς της εμπορικής διασποράς θα συντελεστεί στο νεοσύστατο κράτος. Το προξενικό της Μαριγώς Μιχ. Ιατρού με τον Κ. Δουρούτη είναι η φυσική συνέπεια μιας στενής οικονο-

135. Βλ. Γ.Α.Κ., Μικραϊ συλλογαι, Κ. 19β, Αλληλογραφία εμπορικού οίκου Δουρούτη (1793 - 1863). Μουσείο Μπενάκη, αρχείο Δουρούτη, φκ. 1-2 (1804-1840). Ε.Λ.Ι.Α., αρχείο Δουρούτη, φκ. 1-22 (1823-1873). Α.Υ.Ε., προξενεία και υποπροξενεία Ελλάδος/Τεργέστη, Κ. Κ. Σπηλιωτάκη, «Το αρχείο Μιχαήλ Ιατρού (1802 - 1893)», *Τετράδια Εργασίας Κ.Ν.Ε./Ε.Ι.Ε.*, 6 (1983), σειρά μικροταινιών του αρχείου απόκειται στο Κ.Ν.Ε./Ε.Ι.Ε. Γράμματα του Γ. Δουρούτη βρίσκονται και σ' ένα τμήμα του αρχείου Δ. Ποστολάκα στο μουσείο Μπενάκη, βλ. Φ. Μπουμπουλίδης, «Ειδήσεις και κρίσεις περί του αγώνος 1821-1824 εκ του αρχείου Δ. Ποστολάκα», *Δ.Ι.Ε.Ε.*, 12 (1957-58), σ. 15.

136. *Ο.π.*, σ. 26-27.

137. Ο πατέρας της Σωσάνης, Χριστόδουλος Πρινάρης πέθανε το 1834 και τη δεκαετία του 1840 προέκυψαν οικονομικά προβλήματα με τους κληρονόμους του, Ε.Λ.Ι.Α., συλλογή Δουρούτη, φκ. 10, (copialettere) του Ι. Δουρούτη.

138. Βλ. *εδώ*, σμμ. 45 και εικ. 2.

139. Ε.Λ.Ι.Α., συλλογή Δουρούτη, φκ. 9, Κ. Δουρούτης (Ναύπλιο) προς Ι. Δουρούτη (Αγκώνα), 1 Ιαν. 1838.

140. Βλ. Αθ. Δουρούτης, *Καθ' ην στιγμήν πρόκειται να συζητηθεί το τελωνιακό δασμολόγιο [Εκθεσις περί αναπτύξεως μεταξοβιομηχανίας]*, Αθήνα 14/2/1855, 15/11/1855, 27/9/1856, όπου ζητά από την κυβέρνηση: αύξηση του φόρου εξαγωγής των κοκκουλιών, ελεύθερη εισαγωγή κοκκουλιών και ελεύτερη εξαγωγή μεταξιού.

141. Ο Ε. Ollivier (Μασσαλία 1825 - Saint Gervais les Bains 1913), είναι ο πολιτικός και συγγραφέας του έργου *L'Empire libéral, études, récits et souvenirs, 1895-1901*, βλ. το ομώνυμο λήμμα στο *Larousse XX s.*, τ.5.

142. Οι πληροφορίες για τις σπουδές και τις σχέσεις του είναι παρμένες από την νεκρολογία του, βλ. *Ποικίλη Στοά* (1912), σ. 596-597.

μικής και προσωπικής σχέσης, η οποία αναδεικνύει τις αξίες και τον τρόπο ζωής της εποχής. Κατά τον πρώτο χρόνο λειτουργίας των μεταξουργείων ο Κ. Δουρούτης παραγγέλνει εναγωνίως στον αδελφό του στην Αγκώνα ολόκληρη την οικοσκευή για τον επικείμενο γάμο του: «Βεβαιώσου ότι δεν αντέχω και προτιμώ μάλλον θάνατον παρά να μην είμαι καθόλα έτοιμος. Συλλογίσου ότι είμαι εις ξένον τόπον ότι η γενομένη συγγένεια ούσα επίφθονος καλεί την περιέργειαν πολλών, και δεν επιθυμώ εις τοιαύτην κρίσιμον περίστασιν να προσβληθῆ ἡ αξιοπρέπεια του οσπητίου μας και να υποθεθῆ σι αναξίως επέτυχα τούτο».¹⁴³ Είναι φανερό επίσης ότι οι δύο αδελφοί Δουρούτη, που φιλοξενούνται στο σπίτι του Ιατρού, έχουν εντυπωσιαστεί ιδιαίτερα από την ακίνητη περιουσία του, οικονομική παράμετρος που τους ήταν άγνωστη από την παροικία της Αγκώνας. Έτσι ο Αθανάσιος σημειώνει ότι ο Κωνσταντίνος πρόκειται να πάρει μεγάλη προίκα με εισόδημα 600 [δίστηλα τον χρόνο = 3.600 δραχ.], και κάθε μέρα ο Μ. Ιατρός τον περιδιαβάξει στα υποστατικά του στο Κιβέρι, στο Αβδίμπεϊ (Ηραϊόν κοιν. Ανυφίου), στο Μελισσά (κοιν. Αγ. Αδριανού)¹⁴⁴ στον Μυστρά, στην Καλαμάτα, στην Κόρινθο· το 1838 είχε 40.000 [λίτρες] σταφίδα από τα κτήματά του, και στο Ναύπλιο είχε 10 σπίτια που του έδιναν 4.000 δίστηλα τον χρόνο.¹⁴⁵ Ο λαμπρός αυτός γάμος είχε αναγγελθεί για το Πάσχα του 1838 με κουμπάρο τον Κ. Σχινά,¹⁴⁶ ιδρυτικό στέλεχος του νεοϊδρυθέντος Πανεπιστημίου (1837) και ομοϊδεάτη του Ι. Κωλέττη,¹⁴⁷ τον οποίο φαίνεται ότι γνωρίζουν και οι Δουρούτη. Μια σειρά από ασθένειες και απουσίες συγγενών αναβάλλουν τον γάμο έως τη ματαίωση με τον θάνατο της Μαριγώς. Ολόκληρο το 1838 οι οικογένειες Ιατρού και Δουρούτη συνταράσσονται από τις αλληπάλληλες επιπλοκές της αρρώστιας της νύφης, αλλά και τους συνεχείς πυρετούς του Αθανάσιου, συνέπεια της παραμονής του στις ελώδεις περιοχές του Μυστρά.¹⁴⁸ Μετά τη ματαίωση αυτού του γάμου, η γαμήλια συμμαχία με την οικογένεια Ιατρού ευωδόθηκε λίγο αργότερα το 1847, με τον γάμο της Φλωρεντίας Μιχ. Ιατρού (1832-1930) και του Αθανάσιου Δουρούτη.¹⁴⁹

Η σχέση του Μιχαήλ Ιατρού με τον Κωνσταντίνο Δουρούτη αναδεικνύεται μακρά και στενή· δυο διαφορετικού τύπου επιχειρηματίες ένωσαν τις δυνάμεις τους στην ευοίωνη οικονομική προοπτική του νεοελληνικού βασιλείου. Στη διαθήκη του Μιχαήλ Ιατρού που συντάχθηκε το 1868,¹⁵⁰ φαίνεται ότι οι δύο συνεταιίροι είχαν εκκρεμείς λογαριασμούς από τα μεταξουργεία και από τον τρέχοντα αναμεταξύ τους λογαριασμό. Είναι επίσης φανερό ότι οι σχέσεις τους είχαν ψυχρανθεί τα τελευταία χρόνια, αφού επικοινωνούσαν μέσω τρίτων. Ως τελευταία χειρονομία καλής θέλησης ο Ιατρός του χαρίζει την τελευταία λογιστική διαφορά τους, της τάξης των 15.000 δραχ. και άλλα τόσα χρήματα για τα έξοδα που είχε κάνει στον αρραβώνα με την κόρη του.

Η εμπιστοσύνη που έδειξε ο Κωνσταντίνος Δουρούτης στο νεοελληνικό κράτος απαιτούσε και κάποιες συνθήκες ευνοϊκής επιχειρηματικής και προσωπικής διαβίωσης, οι οποίες δεν πληρούνται πάντα. Η εγκατάσταση στην Αθήνα του οθωνικού βασιλείου προσφέρει στον Κωνσταντίνο Δουρούτη τη σημαντικότερη παράμετρο για έναν επιχειρηματία, καινούργιες ευκαιρίες. Ευκαιρίες εμπορικές: προτάσεις για νέες εισαγωγικές - εξαγωγικές επιχειρήσεις σε συνεργασία με τον οικο L. Korck & υιοί από το Tronthheim της Νορβηγίας.¹⁵¹ Ευκαιρίες μεταποιητικές, μέσα από την ελεύθερη δυνατότητα δημιουργίας εργαστηρίων. Τα εργαστήρια «οπού γλυκορροζίης», που από τη δεκαετία του 1830 είχαν γεμίσει την περιοχή της

143. Ε.Λ.Ι.Α., συλλογή Δουρούτη, φκ. 9, Κ. Δουρούτης (Ναύπλιο) προς Ι. Δουρούτη (Αγκώνα), 15/27 Ιαν. 1838.

144. ΚΕΔΚΕ, *Στοιχεία συστάσεως και εξελίξεως δήμων και κοινοτήτων*, τ. 2, Ν. Αργολίδος, Αθήνα 1961, σ. 120 και 114 αντίστοιχα.

145. Ε.Λ.Ι.Α., συλλογή Δουρούτη, φκ. 9, Κ. Δουρούτης (Ναύπλιο) προς Ι. Δουρούτη (Αγκώνα), 15/27 Ιαν. 1838

146. Οι ίδιοι οι αδελφοί Δουρούτη είχαν αναγγείλει τον γάμο στη μητέρα του κοντοχωριανού τους πολιτικού Ι. Κωλέττη. Στην ίδια συλλογή, φκ. 9, Αθ. Δουρούτης (Ναύπλιο) προς Ι. Δουρούτη (Αγκώνα), 15/27 Ιαν. 1838 και Κ. Δουρούτης (Ναύπλιο) προς Ι. Δουρούτη (Αγκώνα).

147. Κ. Θ. Δημαράς, *Εν Αθήναις τη 3 Μαΐου 1837*, Ε.Κ.Π.Α. σειρά Ιστορίας του Πανεπιστημίου αφ. 1, σ. 29-40.

148. Στην ίδια συλλογή, φκ. 9, Κ. Δουρούτης (Ναύπλιο) προς Ι. Δουρούτη (Αγκώνα), 16 Απρ. 1838 και Αθ. Δουρούτης (Ναύπλιο) προς Ι. Δουρούτη (Αγκώνα), 30/12 Μαΐου 1838.

149. Κ. Σπηλιωτάκης, «Το αρχείο Μιχαήλ Ιατρού...», *ό.π.*, σ. 34, 47.

150. Η διαθήκη εντοπίστηκε από τη Χριστίνα Αργιαντώνη στη Βιβλιοθήκη της Βουλής, αρχείο Ρενιέρη, φ. 7877, αρ. 427.

151. Βλ. αντίγραφα επιστολών του Κ. Δουρούτη (1846), Ε.Λ.Ι.Α., συλλογή Δουρούτη, φκ. 18.

Πάτρας,¹⁵² φαίνεται ότι ανθούσαν και στην Αθήνα, ώστε να γράφει στην Αγκώνα ο Κωνσταντίνος Δουρούτης: «Βλέπω ότι πολλάί φάμπρικες liquirizia (γλυκόρριζα) έγιναν εις την Ελλάδα και καθημερινώς γίνονται, αν μ' εύρισκες έναν καλόν τεχνίτην να μου στείλεις δια να κάμωμεν μιαν φάμπρικαν συντροφικὴν έχω μέρος καλόν μ' αρωκετὴν ὕλη».¹⁵³ Το πρόβλημα περιοριζόταν πάλι στην εισαγωγή της τεχνικής γνώσης· αντίθετα το μόνο ευνοϊκό στοιχείο της οποιασδήποτε επιχείρησης ήταν η εύκολη απόκτηση γης. Ευκαιρίες απόκτησης εγγείου ιδιοκτησίας. Όλοι οι νέοι κάτοικοι, αλλοδαποί και ημεδαποί, του οθωμανικού βασιλείου και βέβαια ο Κ. Δουρούτης δεν θα αποτελούσε εξαίρεση· επιδόθηκαν στο κυνήγι αγοράς γης. Μια πολύ ενδιαφέρουσα προσφορά, προς πάντα ενδιαφερόμενο, γίνεται το 1841 στον Κωνσταντίνου Δουρούτη: το χωριό Ξεροχώρι (Ιστιαία) στην Εύβοια με 40 ζευγάρια καλλιεργήσιμα, 350 στρέμματα αμπέλια, οπωροφόρα δένδρα, δάση και 70 οικογένειες, προσφέρεται προς πώληση για να καλύψει η κοινότητα τα χρέη της, αντί του ποσού των 115.000 δρχ.¹⁵⁴

Η πρώτη εγκατάσταση των Δουρούτη στην Αθήνα έγινε το 1839 σ' ένα ενοικιαζόμενο μικρό σπίτι στην οδό Ερμού.¹⁵⁵ Το 1844 ο Κ. Δουρούτης αναφέρει τις επιδιορθώσεις που κάνει στο σπίτι του, που αποτελείτο από τρία σκοτεινά δωμάτια και δύο «στραβά»· αγοράζει δίπλα άλλους 300 πήχεις προς 2.260 δρχ. για να κτίσει ευήλιο κατοικία 200-240 πήχων, αξίας 8.000 δρχ.¹⁵⁶ Έχει ήδη επισημανθεί η αλματώδης αύξηση της τιμής της γης της Αθήνας στη δεκαετία του 1840 και οι δυσχέρειες στην εύρεση αστικής στέγης στα πρώτα χρόνια του ελληνικού βασιλείου.¹⁵⁷ Εντυπωσιακό είναι επίσης το ύψος του κόστους κατασκευής σε αναλογία με την τιμή της γης. Κατά συνέπεια η ενοικίαση ακινήτων γίνεται μια προσοδοφόρα επιχείρηση, την οποία ο Κ. Δουρούτης δοκιμάζει στον Πειραιά. Πράγματι σε ιδιόκτητο παραθαλάσσιο οικόπεδο, κοντά στο υπό κατασκευή τελωνείο, κατασκευάζει πρόχειρα «μαγαζιά» (αποθήκες) τα οποία επρόκειτο να του αποφέρουν, σύμφωνα με τις εκτιμήσεις του, καθαρό κέρδος 12% το χρόνο.¹⁵⁸ Πρόκειται λοιπόν για ενδείξεις ότι ο Κ. Δουρούτης κινείται δραστήρια στην κτηματαγορά της πρωτεύουσας, έως τη μεγάλη εταιρική αγορά του οικοδομικού συγκροτήματος του Γ. Καντακουζηνού στη θέση «Χεσμένο Λιθάρι», νυν Μεταξουργείο.

Η εγκατάσταση όμως του Κ. Δουρούτη στα πρώτα χρόνια του ελληνικού κράτους δημιουργεί οικονομικές και κοινωνικές δυσχέρειες, οι οποίες αντανακλώνται στις σχέσεις του με την οικογένειά του. Πρέπει να σημειωθεί ότι όπως ο Αθανάσιος έτσι και ο Κωνσταντίνος υποφέρει από πυρετούς, πιθανή συνέπεια της παραμονής του στην ελώδη νότια Πελοπόννησο. Κακή προσωπική υγεία σε ένα νέο τόπο, που αντιμετωπίζει πολλές δυσχέρειες,¹⁵⁹ πολιτικές ταραχές, πληθώρα συγκυριακών και μη επιχειρηματιών, κάνουν τον εικοσιεπτάχρονο Κ. Δουρούτη να ξεσπά στα 1836: «...δεν ήθελα καθίσει εις την Ελλάδα δοκιμάζων όλας τα δυστυχίας... κινδυνεύων την ζωήν μου... οι αδελφοί ούτε αιτίαν ούτε δικαίωμα έχουν να με περιφρονήσουν, 15 χρόνους την υποφέρω ήδη όμως απηύδησα...».¹⁶⁰ Μετά τον θάνατο του Γ. Δουρούτη η διάσταση μεταξύ Ιωάννη και Κωνσταντίνου μεγαλώνει. Ο μικρότερος αδελφός, ο Αθανάσιος, σπουδάζει και χαράζει μια διαφορετικού τύπου πορεία: είναι ο πιο «αμιγής» βιομήχανος, αφού δεν έχει ασχοληθεί συστηματικά με το εμπόριο. Οι δυο μεγάλοι αδελφοί, οι οποίοι και ουσιαστικά διαχειρίζονται την οικογενειακή εμπορική επιχείρηση συγχρόνως, γράφει ο Κωνσταντίνος στον μεγάλο αδελφό του στα 1844:

152. Χριστίνα Αργιαντώνη, *Οι απαρχές της εκβιομηχάνισης...*, ό.π., σ. 79.

153. Ε.Λ.Ι.Α., συλλογή Δουρούτη, φκ.13, Κ. Δουρούτης (Αθήνα) προς Ι. Δουρούτη (Αγκώνα), 9/21 Οκτ. 1844.

154. Στην ίδια συλλογή, φκ. 10, Α. Σταματάκης (Χαλκίδα) προς Κ. Δουρούτη (Αθήνα), 21 Νοεμ. 1841. Για την παλαιότερη ιστορία του οικισμού Iksirohor στην περιοχή της Ιστιαίας, βλ. Evangelia Balta, *Rural and Urban Population in the Sancak of Euripos in the early 16th c.*, ανάτ. απο το *Αρχαίον Ευβοϊκών Μελετών*, 29/1 (1990), Αθήνα 1992, ευρετήριο.

155. Το σπίτι είχε 3 δωμάτια κόστιζε 50 δρχ./μήνα, πλήρωναν 30 δρχ./μήνα σε ένα υπηρέτη και έτρωγαν στο ξενοδοχείο. Μουσείο Μπενάκη, αρχείο Δουρούτη, 144/125, [Αθ. Δουρούτης] (Αθήνα) προς Γ. Δουρούτη (Αγκώνα), 1 Δεκ. 1839.

156. Ε.Λ.Ι.Α., συλλογή Δουρούτη, φκ. 13, Κ. Δουρούτης (Αθήνα) προς Ι. Δουρούτη (Αγκώνα), 9/21 Ιουλ. 1844.

157. Πηβ. Ευτυχία Λιάτα, *Τιμές και αγαθά στην Αθήνα (1839-1846)*, Αθήνα 1984, σ. 49-50.

158. Το οίκημα ενοικιάστηκε, ως εργαστήριο για την επεξεργασία κρεμμυριού και γλυκόρριζας, σε αλλοδαπό για 4 έτη προς 120 δρχ./μήνα. Ε.Λ.Ι.Α., συλλογή Δουρούτη, φκ.13, Κ. Δουρούτης (Αθήνα) προς Ι. Δουρούτη (Αγκώνα), 9/21 Οκτ. 1844.

159. Ακόμη και οι πλούστες της Ελλάδας δεν ήταν καλές, ώστε να παραπονιέται ο Αθανάσιος στη νύφη του Σωσάννα ότι «αφανίζουν τα ρούχα», και τα σώβρακά του ήταν καταπαλωμένα, Μουσείο Μπενάκη, αρχείο Δουρούτη, 144/125, [Αθ. Δουρούτης] (Αθήνα) προς Ι. Δουρούτη (Αγκώνα), 31 Δεκ. 1839.

160. Μουσείο Μπενάκη, αρχείο Δουρούτη, 144/63-64, Κ. Δουρούτης (Αθήνα) προς [Γ. Δουρούτη (Αγκώνα)], 10 Μαΐου 1836

«...διότι θέλεις να έχης μίαν υπεροχήν εις τους άλλους και νομίζεις ότι επειδή είσαι πρωτότοκος αδελφός οι άλλοι είναι δούλοι σου και το σέβας το οποίον σου προσφέρουν το υπολαμβάνεις ότι από ανάγκη σου το προσφέρουν και όχι από αίσθημα...».¹⁶¹ Η πατριαρχικού τύπου εμπορική επιχείρηση τείνει προς το τέλος της, και η πορεία προς τις ατομικές δραστηριότητες είναι και εδώ ανοικτή· στο εξής τις συνεργασίες θα τις επιβάλλει πλέον η ίδια η επιχείρηση και όχι η οικογένεια.

Η απομάκρυνση του Κωνσταντίνου και του Αθανάσιου από την Αγκώνα υπήρξε καταλυτική για τον επαναπροσανατολισμό της οικογενειακής επιχείρησης μέσα στις νέες οικονομικές προοπτικές του ελληνικού κράτους. Και οι δύο ανήκουν στο στρώμα των ετεροχθόνων, ως άτυπη ομάδα, στην οποία διαφαίνονται και τα τοπικά κυκλώματα. Έτσι οι Δουρούτη έχουν στενές σχέσεις με τον σμυρνιό Σωτήρη Γερούση που εγκαθίσταται και αυτός τα ίδια χρόνια στην Πάτρα,¹⁶² αλλά και με τους συντοπίτες τους Ι. Κωλέτη¹⁶³ και Γ. Σταύρου.¹⁶⁴ Ειδικά με τον τελευταίο οι σχέσεις είναι στενές, ώστε ο Σωτ. Γερούσης να ζητά από τον Κ. Δουρούτη να μεσολαβήσει ως ενδιάμεσος για τη θέση του διευθυντή του υποκαταστήματος της Ε.Τ.Ε. Πάτρας.¹⁶⁵ Όταν όμως ο Διοικητής της Ε.Τ.Ε. είχε προτείνει το 1842 στον Κ. Δουρούτη τη θέση του εκτιμητή στις τραπεζικές υποθέσεις ο ίδιος είχε αρνηθεί: «...εκ της ολιγοχρόνου διαμονής μου ενταύθα δεν γνωρίζω ούτε τα πρόσωπα ούτε τας σχέσεις των δανειζομένων...».¹⁶⁶ Από τα μέσα του 19ου αι., μετά την ίδρυση του μεταξουργείου της Αθήνας, η ενσωμάτωση του Κωνσταντίνου Δουρούτη στο νεοελληνικό κράτος θα είναι πλήρης. Γεγονός καθόλου τυχαίο για ένα έμπορο που φρόντιζε από πολύ ενωρίς τις κοινωνικές του σχέσεις, ώστε να βρεθεί στον νέο τόπο εγκατάστασης με ένα καλό κοινωνικό δίκτυο.

Η επιχείρηση Δουρούτη με όλους τους οικογενειακούς και τοπικούς δεσμούς που παρουσιάστηκαν παραπάνω, χαρακτηριστικούς μιας προκαπιταλιστικής κοινωνίας, αντιπροσωπεύει τη δομική πολυσημία μιας επιχείρησης που κατά τη διάρκεια ενός αιώνα κάλυψε όλες τις οικονομικές δραστηριότητες: από τις εμπορικές συναλλαγές, στην αγορά ακινήτων και τη βιομηχανία, με εξαίρεση την τραπεζική πίστη. Η αγορά γης, ως αποθεματικό και κοινωνικό κεφάλαιο, αποδεικνύεται οικονομική πράξη που ταιριάζει σε όλους του τύπους του έλληνα επιχειρηματία. Η ιδιαιτερότητα της μελέτης της κάθε επιχείρησης έγκειται στην αναγνώριση του επιχειρηματικού προτύπου της, καθώς και στην εξέταση της έγκαιρης χρονικά κινητοποίησης κοινωνικών και οικονομικών κεφαλαίων προς αντιμετώπιση των αιτημάτων της εγχώριας ή εξωτερικής αγοράς.

161. Ε.Λ.Ι.Α., συλλογή Δουρούτη, φκ.13, Κ. Δουρούτης (Αθήνα) προς Ι. Δουρούτη (Αγκώνα), 24/6 Ιουλ. 1844.

162. Βλ. *εδώ*, σημ. 1.

163. Μαρία Χριστίνα Χατζηιωάννου, «The Greek state...», *ό.π.*, σ. 20. Επίσης το 1844 ο Κωλέτης παραγγέλνει 10-12 βάζα σουμάδα από το εμπορικό δίκτυο του Δουρούτη, Ε.Λ.Ι.Α., συλλογή Δουρούτη, φκ.13, Κ. Δουρούτης (Αθήνα) προς Ι. Δουρούτη (Αγκώνα), 9/21 Ιουλ. 1844.

164. Ο Κωνσταντίνος και ο Αθανάσιος Δουρούτης πλαισίωσαν από την αρχή τις εργασίες της Ε.Τ.Ε, ενδεικτικά βλ. Ι. Βαλαωφίτης, *Ιστορία της Εθνικής Τραπεζής της Ελλάδος*, τ. Α, Αθήνα 1902 (ανατ. Μ.Ι.Ε.Τ. 1980), Κ. Δουρούτης (1843) σ. 13, Αθ. Δουρούτης (1853) σ. 28 σημ. γ', (1868) σ. 49 σημ. α'. Μ. Ευλαμπίας - Δ. Καλογερόπουλος, *Η εν τη Εθνική Τραπεζή της Ελλάδος και το κοινοβούλιο δράσις Ευθυμίου Κεχαγιά*, τ. Α, Αθήνα 1930, Κ. Δ., (1864) σ. 155, Α. Δ. (1853) σ. 138 και τ. Β, Αθήνα 1931, Α. Δ. (1867) σ. 125.

165. Ε.Λ.Ι.Α., συλλογή Δουρούτη, φκ. 17, Σ. Γερούσης (Πάτρα) προς Κ. Δουρούτη (Αθήνα), 3 Μαΐου 1845.

166. Ι.Α.Ε.Τ.Ε., ΙΙ, Αρχεία Διοικητών και Διευθυντών, αρχείο Σταύρου, φκ. 7(1552) υποφ. 20/1, Κ. Δουρούτης (Αθήνα) προς Γ. Σταύρου (Αθήνα), 21 Ιουν. 1842.

5. Οι Καλαρρύτες σε φωτογραφία του Σπ. Μελετζή 1938. Από τη συλλογή του κ. Α. Βογιάρου.